

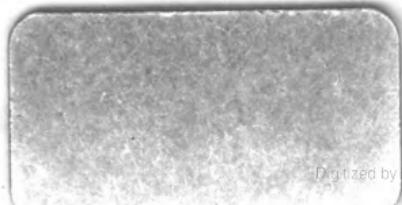
Slav 8315.3

SAKCI NSKI
PUTOVANJE PO BOSNI

Shaw 8315.3

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

cover

145

Sakcinski
PUTOVANJE

P O

B O S N I

OD

IVANA KUKULJEVIĆA SAKCINSKOGA.

— 808 —

U ZAGREBU 1858.

Izdano troškom Lavoslava Župana.

PUTOVANJE

P O

B S N . H

OD

Ivana Kukuljevića Šakelskega.

U ZAGREBU.

TISKOM NARODNE TISKARNICE DRA. LJ. GAJA.

1858.

CHAVOTHE

Star 8315.3
✓

11 12 13 14 15 16 17 18

Digitized by Google

Predgovor izdатеља.

Za hrvatski narod neima zanimljivije zemlje
do Bosne, srođne po krvri i jeziku naroda, susjedne
po geografskom položaju i sdružene po historičkoj
prošlosti, pa ipak sadašnjemu našemu narastaju s ove strane Une i Save skoro sasvim ne-
pozname. Stoga je, kako sam se podpunoma uvjerio,
svaki našinac rado čitao slediće opisivanje kratkoga
putovanja po Bosni, koje Ivan Kukuljević u letošnjih
Narodnih Novinah od broja 60 do 81, pod naslovom
„Uspomene na putovanje po Bosni“

priobći; a mislim, da će svakomu milo biti što sam se odvažio zanimivi ovaj, s mnogimi popravci g. pisatelja nadopunjeni putopis s nova pretiskati i u posebnoj knjižici na svjetlo izdati, da se time za narodnu našu književnost bolje sačuvati i po narodu još većma razširi.

U Zagrebu dne 10. Travnja 1858.

Lavoslav Župan,

knjigar.

Posavsko obala. Jesenovac. Bosanska obala. Černogorski
popovi. Stara Gradiška. Grob svetca. Turska Gradiška.

II.

Posavska obala. Jesenovac. Bosanska obala. Černogorski
popovi. Stara Gradiška. Grob svetca. Turska Gradiška.

Dne 19. travnja 1857 primio sam pismo iz
Stare Gradiške od moga priatelja A. V. koj mi pisà,
da je naumio u svojih poslovih poći u Bosnu i da će
mu biti miło, ako ga budem pratio onamo. Premda
biahu jedva minula dva meseca što sam se iz
dalekoga i dugoga puta talijanskoga vratio bio kući,
odvažio sam se ipak zadovoljiti pozivu moga pri-
atelja, jer već odavna biaše tajna moja želja zaviriti
u susiednu Bosnu, odkuda su došli pradiedovi moji
i toliko inieh porodicah hèrvatskih; gdie se govori
sti jezik kao i u nas; i koja nam je ipak, poradi

različne vlade i upravljanja, dalja i stranija od Rima i Pariza.

Do 25. travnja imao sam već biti u Gradiški, gdje me je moj prijatelj naumio čekati. Ali neuobičajena plovba parobrodah na Savi zadržala me tri dana u Sisku i ja mogoh jedva dne 25. travnja u noći na Remorqueru Dravi krenuti iz Siska put Gradiške.

Posavske obale s naše strane, sve do Stare Gradiške, ako izuzmeš poveća mesta Topolovac, Lonj u i Jesenovac, puste su i bez svakoga života. U nizkih i gustih šikarah ili na prostranijh neobradjenih poljanah vidiš samo kadikad pogdješkoju herpu čobanah, što čuvaju měršavu svoju marvu. Sela što kraj tebe lete, neimaju nikakove zanimivosti za putnika, jerbo su pogleda tamna i nečista, a i prediel te nerazveseljuje, jer je sve jedna pa jedna ravnina.

U Jesenovcu, gdje utiče u Savu malena Una, što dieli u dvoje dva velika carstva a jedan te isti narod, ima doista nešto tergovačkoga

života, velit što bi moglo iz svoga toli sretno ležećega infesta postoti, da se uređi kako valja, pa ga brodarstvo i živahnije občenje po Savi, te da ona nesretna zemlja, što preko Une leži, dobija upravljanje europejsko, s prosvjetom i boljim redom, s drumovima i obertešću, s poznanjem svoga zemaljskoga bogatstva, a duševnaga siromaštva.

Nu tako još i naša obala savska pustan i neživahna, to se onda može reći od obale bosanske da je upravo sasvime mrtva. Tako nazvana sela Gradine, Draženice, Orakevo itd. sastoje iz nekoliko kućica ili košarah, rastrešenih simo i tamno, a sakritih germaljem i dervljem. Na obali svidiš kadikad po gdekojega čobana bosanskoga s turskom čalmom na glavi, da se predje posut je šikarom ili germaljem. Vidi se nešta srodnost zemlje i naroda s jedne i s druge strane Save, ali se vide i oblike stranah i žalostne posledice tužne prešastnosti.

Ovdje i ondje isti narod, tudjma doma tjeran u medjusobnu krvnu borbu, palio, robio, ple-

nio i ubijao je svoga susjeda i brata kroz tolika sto-ljetja i vjekove. Što je tu bilo ličnih sgrada, po-rušene su; što je bilo po kućama bogatstva, sabra-noga od djeđovah, razgrabljeno je po sinovih ili predano tujincu; što je ležalo u narodu prirodjene slavenske ljubavi i uznešenja, to je sada pogaženo i potlačeno, i jedini melankolički oj! sa starinskim pjesmami čuje se s ove i s one strane Save, pa veže nekim čarobnim vezom duh dvaju srodnih tielah u jedno.

Samnom na parobrodu putovala su i dva cèr-nogorska popa u Beograd, pop Filip i pop Ilija izpod Ostroga, da kupe milostinju za popaljeni od Turaka ostrožki monastir. Oni sakupiše niešta novaca i po Hèrvatskoj te pri poviedaše svašta o boju s Turcima. Némogahu se dosta načuditi ovoj zemlji, ravnoj i plodnoj, nu nebi se ipak mienjali, kako rekoše, sa svojim kamenom i kèršom. Milo im biaše, kako reče pop Filip, što su na svome putu svuda našli ljude, koji govore njihov slo-vinski jezik, jer ga tako narod zove oko Ostroga

i po cijeloj Arbaniji, ali žale što gospoda nisu narodna. Imao je isti pop među ostalim jedan divit (tintarnica) velikom viaštinom izradjen i sedifom obložen, načinjen od nekoga crnogorskog popa. Ja ga htio da kupiti, ali ga on nehtide nipošto prodati.

Došli smo u Staru Gradišku dne 26. travnja oko 1 sat poslije podne, nu ja nenadjoh tu moga prijatelja, on odè jur u Banjuluku i ostavi viest da dodjem za njima onamo. Imao sam dakle dosta vremena razviditi ovo mjesto slavonske gradiške regimente.

Stara Gradiška dieli se u dvie polovice, naime u selo i tvèrdjavu. Ista tvèrdjava opasana je s podobro jakimi ogradami te ima dvoja vrata s diživimi mosti. Unutra stoe dve župne crkve, rimska i gèrčka, jedna kasarna, pa nekoliko carskih i privatnih kućah. Izvan tvèrdjave pruža se uzduž Save selo, koje ima skoro same dèrvene kuće, osim kontumacie, gostione, župnikova stana itd. Pred južnim vratmi tvèrdjave stoji mali hramić turski, u kojemu leži neki Turčin Gajbija ili Gajbe

baba, kojega Turci derde za svetca i te mor se iz svih strana učvamo klanjati dolaze.

Kad se večerom po zahodu sunca s ove strane pogleda na drugu obalu Save, vidi se često na uzvišenome kojem godj miestu čučati samotni Turčin, koji bez svakoga životnoga znaka jednako gleda na grob svoga svetca. U takom stanju moli se on svome Bogu i svome svetcu, niti gleda što oko njega biva, niti mari što tko oko njega s ove i s one strane radi.

U staroj Gradiški može onaj, kój tomu miestu i tamošnjemu života privikne, možebit ugodna vremena proživiti, ali meni je upravo do zloga bilo, jer sam jedva čekao da se u miestom oprostim. Nemogu se potužiti na gostionici k zelenibme dervetu, koja se po gramičarski „bieli birchaus“ zove, niti se mogu tužiti na zabavu koju sam imao gledeći iz prozora narod obojega spola, šte je vèrvio u cèrkyu te iz cèrkve, premda bi vèrio bio videti gradiškanske žene u narodnih starijsih nošnjah, nego li u sviljenih žutih kecijah i marlamab, te

narešene perjem i šutim cviećem po glavi, što je uprav nekako čudnovato gledati. Meni bilač tu strahovito dosadno, i s toga nemogoh zadosta radovati se vriednomu lajtnantu S . . . . ču, koi dodje k meni s mladim B . . . . čem iz Šiska, želećim takodjer poći u Banjuluku, da me povedu u tursku Gradišku, za moći pogoditi se tamo s kojim godj kiridžijom koj vozi putnike u Banjuluku.

Oko pet satih poslije podne prevozismo se na maloj uzkoj šajki prieko Save u tursku Gradišku, ili Berber, kako taj grad Turci zovu, gdje se doskora pogodismo s nekim Turčinom Omerom, koj se obvezà sutra dan, za jedan zlatni dukat, povesti mene i B . . . . ča u Banjuluku.

Turska Gradiška smatrā se kao poveći grad u Bosni. Ima tvèrdju s poluporušenimi bedemi, u koju ipak nitko od naših unići nesmie. Ima više turskih džamijah i mnogo dučanah po iztočnome ukusu, to jest, dèrvene otvorene košibe sagradjene ili spletene iz dèrva. Kuće varošanah sagradjene su iz

dèrva po primjeru hèrvatskih posavskih kućah na jedan kat. Gore vode pokrivene stuhe, po kojih se dolazi najprije na okruglo ili četverokutno šetalo s perdom, pa odtuda u sobe. Na prozorih priliepljena je miesto stakla biela hartija, a one sobe gdje žene stoje imadu na prozorih rešetke. Dvo-rišća ogradjena su gustimi sbijenimi daskami, da se baš ništa unutra viditi nemože, jer se tude običavaju sprohadjati bule. Po ulicah vidili smo mnogo Turakah a veoma malo kèrščanah, medju ovimi biaše i nekoliko ženah što su se s kèršćani i s Turci veselo šalile. One nose već turske dimlije i kratku halju po iztočnome kroju, s rukavi uzkimi, a odozdo širjimi i otvorenimi. Na glavi imadu cèrvetu kapu a na vratu grivnu ili vratnicu od novacah itd. Džamije turske sagradjene su tu sve iz dèrveta, s toga ih niesam išo ni gledati, a i blato, što po ulicah preko miere leži, nedade da se čoviek baš ugodno tude sprohadja.

Prije zapada sunca moradosmo se vratiti u našu Gradišku, jer kasnije nesmije nitko više prieko

Save. Na našoj obali dočeku nas nekoliko gg. oficija
ra, te mi sprovodimoš řnjimi veselo večernji čas.

III.

Bosanski drum. Posavski prediel. Zaimbegovi dvori. Zaimbeg. Lipče polje. Ljevčanica i Ljetče polje. Verbas rieka. Piškerci. Jakopovac. Dvor Salage Ibragića. Klašinec. Han Šože. Bukovica. Dragotin rieka i polje. Selo Derviši. Han liepe Vide. Banjalučko polje.

Bio sam jučer naručio kola za 6 satih u jutro, nu moradoh još jedan sat čekati, dok sam na durbin (očnik) ugledao moja kola na turskoj skeli, to jest na onome miestu, na kome smledu šajke s putnici stojati i izkercavati ih. Kad prebacih s mlađim B . . . . čem Savu, došavši do naših kolah, zapitah moga kiridžiju O m e r a: zašto je tako zakasnio? ali on baš po turski neodgovori ni rieći, već uzme naše stvari, baci ih na svoja kola, koja komadića gvozdja nikada vidila niesu, pokaže nam zatiem miesto, što je bio iz siena za nas priredio, a kad sednemo, džipi na kola, prekjerstv noge, potjera

bićem konje, a konji sve ličpo korakom po blatu i pe
grabama do turske Gradiške. Kad preplivamо mlake
što rese gradske prostorine gradiškanske, dodj smo,
na moje najveće udivljenje, na kaldermani drum što
vodi napred čitava pol sata uz velike močvare i
občinske paše. Ovaj drum načini sadašnji gradiški
mudir, neznam kojom prilikom i komu na čest,
nu mi mogosmo barem pol sata podobro kasati.
Doskora dodj smo na stari bosanski drum, i tu je
valjalo opet škakati po grabama i plivati po blatu
i močvarah. Našli smo i nekoliko mostovah nači-
njenih za silu iz dreveta bez ikakovih zaslonah,
ali ponajviše stoje jamine proste, kako ih je
blaga kišica i vodna bujavica stvorila, pa konji
moradoše gaziti do terbuha, a putnik mora zadovoljan
biti ako i on nepliva.

Kad pogledaš oko sebe, neviđiš drugo do pu-
stih šumah i neuredjenih gajevah, u kojih leže
simo tamo posjećena dreveta, a izpod njih vire
stari, na pô sažgani panjevi. Tuđe pasu svoju mèr-
šavu marvu dijetca ili žene, koje se odmah sakriju

čim čovjeka na druku opaze. Kad ostavši šume, dodješ na polja većom steptom neobuhadjenim, i na livade pokrivene gromljem i šikarem. Svuda je zemlja izrovana od vode, i kise, a krovah nije viđen niti na sivoko ni na daleko.

Za jedan sat vrožnje dođojmo do sela Rovine, koje leži na daleko pruža, jer su kuće kadikod po četvrt sat udaljene jedna od druge. Za Rovinama stoje na lievo od druge Zajmebegovići, dvore, to jest drevena poveća kuća sa još nekoliko strogadah. Mi spremimo jednoga priprosto odevetog turčina, što se ja pa drugu ne daleko od tih dvorovaša šetao. On nas ni nepogleda, već prodje u zemlju, gledaći kraj nas. Bjaše čovjek tankoga i povisokog stasa, i ozbiljnoga lica. Ja zapitah Omara da li pozna toga turčina, on mi odgovori na kratko: „to je Zajmebeg.“ Ovo bjaše dokle peryi bosanski spahija kojega u Bosni vidih, ali nije baš mnogo priličio begu, što će po turski reći grofu. I ovi dve godine u sredini slijedila je

Dodjusmo zatim na polje Lipče, gdje srestosmo troja turska keta što su vozila robu u Banjuluku. Jeden od kočijaša, poznavajući Omera, poče se šnjiru u šak naterkavati. Smijao se baš od sèrca i pokazivao u svemu ponašanju čistu slavensku èud. Nu nije se dugo s nama naterkivao, jer Omer, razpaljen nekom tajnom vatrom, potjera konje što je najbolje mogao, i mi peletosmo skokom preko blata i mlaka, ostavivši daleko za sobom našega turčina.

Došavši do rieke Lievčanice, nenađosmo tu mosta, jer ga biaše voda odiñela (?), kako reče Omer, te moradosmo plivati preko duboke vode. Za ovom vodom počimlje Lievče polje, nakitjeno zelenimi gajevi, a za nasladu putnika, opet jamami i mlakami. Do skora stigosmo i veliku rieku Verbas, gdje počimlje široko verbaško polje. Ja sam tu strielao na jastrebe i drvo golube, kojih u toj divjači na jata imade. S leva na serdu prieko Verbasu stoji selo Piskorci, a ovamo i s desna Jakopovac. Tik uz vodu na Verbasi diže se

dvor bogatoga spahije Salage I brišagića, koi u Banjojluci živi. I ovaj dvor sagradjen je iz dèrva na jedan kat, ali kako svi dvorovi turski, boljim ukusom, nego što, su kuće od raje. Ovi dvorovi imadu obično na krovu olovni šiljasti ures, naokolo stoje gospodarska zdanja. Odmah za ovim dvorom leži selo Klašince, koje se s druma nevidi, a s desna od druma pod malim kamenitim bërdom uz rieku Verbas stoji han staroga turčina Šože. Tu običavaju počivati svi putnici, što putuju u Banjuluku ili natrag u Gradišku. Mi se vozimo do tuda pet satih, moradosmo dakle takodjer postati ovdje.

Ja sam mnogo čitao o turskih hanovih, ali nisam dotle imao sreću nijednoga viditi. Kad ga ugledah, neznadoh čemu da se više divim, ili kući, to jest hanu, ili smradu što je oko njega ležao. Kao kakav maleni otočić biaše obkoljen han od svih stranah dubokim blatom, a kad sidjosmo s kolah, pozdraviše nas turska pseta, koja nisu baš mnogo pitomnija od naših bundašah. Pomoćju je-

dnoga putnika kérščana dodjoh sretno do haná, to jest do male nizke košare], u koju kad unidjoh nadjoh čorava mehandžiju Šožu, sa svojim sinom ili unukom? siedeća kraj vatre, a malo podalje dva niemca t. j. niema i gluha kmeta. Oni ustadoše sví kako me upaziše. Stari Šožo, poštena lica, uzme mali nizki stolčić i poda mi ga da nanj sednem. Ja ih pozdravih s „pòmoz Bog“ a mehandžijno pèrvo pitanje biaše po običaju bosanskih turakah: „Kako si?— Ja odgovorih „døbro“ a on stane za kratko vrieme opet pitati: „kako još?“ Niesam još onda razumio ovo pitanje, ali kasnije, kad sam ga od tolikih turakah slušao, čuo sam, da će to reći: kako su moji kod kuće? Kako žena, dieca, priatelji itd. jer osobito žene neće nikada spomenuti turčin. Siednuvši na podanu mi stolicu razgledao sam se malko po hanu. Predamnom gorela je na nizkom ognjištu yatra, kod koje se je pekla kafa. Po podu biahu razprostèrte rogoznice, miesto segovah. Inače bila je sva soba prazna, samo u jednome kutu stojaše korito sa soljom na prodaju.

Skoro za nama dodje jedan turski putnik imenom Huso i pozdravi mehandžiju po turski sa „Selam Alej k u m,“ pa stade zatiem pri poviedati kako je u Banjuluku nosio knjigu V . . . . u momu prijatelju , koi neće još ići u Sarajevo , jer čeka na nekog prijatelja , na što on mene lakavo pogleda . Biaše taj Huso velik šalivdžija i stade se razgovarati s niemcima rukami i sa znakovi te šaliti se šnjima na svakojaki način . Još dodju u han dva kéršćana iz turske Kostajnice , pri poviedajući kako su putovali u Zagreb i tamо svoje kermke dobro prodali , pa žele sada kupiti ovce , da ih tieraju makar sve do Beča . Dodje napokon još jedan ovčarski čoban Barađan Gjurić , te kupi za dva groša punu maramu soli . Ovo biaše družtvo s kojim sam morao čitav sat provesti , pa mi biaše ipak milije nego li mnoga druga , tako nazvana ugledna naša družtva . Bosanski turčin i kéršćan bistar je i zreco u svome razgovoru i u mislih ; njegov jezik liep je i u gladjen ; njegovo je „ponašanje“ surovo ali otvorenno i sèrdačno .

Posle odmora podjosmo dalje sve uz rieku V e r b a s . Okolica je sva zapuštena , iz daleka vide se b erda , pa na njima po gdiekoja samotna džamija , što se u toj m èrtvoj pustinji bieli kao kakav duh na samotno me groblju . Kod sela B u k o v i c e pregazismo mali potok istoga imena , u kojega bistroj vodi nagomilano leži prudje bez miere i konca . Malim trudom mogo bi se dakle ovim prudjem nasipati drum sve do Banjeluk e , ali lienost i nehajstvo voli da se ljudi i marva vuku po blatu i močvari , nego da lete po dobrome drumu napred i da vode po njemu bogatstvo u svoju kuću i zemlju . Malo podalje teče opet prieko puta drugi potok D r a g o č i n , od kojega nosi okolicu ime D r a g o č i n - p o l j e . Sliedi neznatno selo D e r viš i i opet zapuštene livade s množinom stada od ovaca h , i tada se dodje do hana liepe V i d e . Ovamo se navratjaju skoro svi putnici , turci i k èršcani , što putuju u Banjuluku . Magnet što ih ovamo vuče jesu dvie djevojke , jedna turkinja a druga djourka , što stoje u službi liepe Vide , koja

sada, kako sam čuo, nije više uprav lična, jer je već pristara, no nosi na svome krupnomu telu mudru glavu, pa znaće iz nauke svoga prošastnoga života : što vuče ponajbolje ljudi i momke u samotna mesta.

Napokon dođosmo poslije tri sata vožnje na veliko banjalučko polje, posuto sa stotinom grabah, jaminah i mlakah, a prekrstjeno drumovima što ih ponačiniše s vremenom kiridžije, kako kome po volji biaše. Pred nama ležaše Banjalučka sa svojimi 42 džamijama, od kojih je najveća Feradija, sagradjena oko g. 1576. od poturice Ferhad bega.* Varoš se pruža području sat hoda uz obadva kraja rieke Verbasa, a za njim uzdiže se lična planina Osmaca, ili Osmina.

Ja odsiedoh u Banjojluci kod mogu staroga vojničkoga druga i prijatelja, a sadašnjega c. kr. konzularnoga agenta Milenkovića gdje nadjoh i

* On ju sagradi onim novcem što je dobio za odkup svoga zarobljenika grofa Auersberga. (Sam odkup iznosio je 30,000 dukatah.)

moga prijatelja A. V. U svom životu niesam tako željno čekao vrieme sastati se s kojim poznancem, kako onda. Zaboravio sam hitro na sav trud i utisak tužnoga puta, i uzradovao sam se kad sam bio opet medju prijatelji u europejsko uredjenoj sobi.

III.

Banjaluka. Tvrđava. Kalderma. Dućani. Džamija Feradija. Kajmakan. Ramazan. Turski ručak. Jacija. Klanjanja u Ramazanu.

U Banjojluci bavio sam se sve skupa do osam danah, to sam dakle imao dosta vremena razgledati se po njoj malko pobliže. Tvrde neki, da je ovdje stajao grad već pod Rimljani, sad neima zato nikakovih živih dokazah, nu ako uzmemo na um krasan položaj na utoku dviuh vodah Vérbanje i Čerkvine u rieku Vérbas i bogatstvo okolice na toplih mineralnih vodah, na raznih rudah, stive (Meerschaum) itd. te napokon i ostanke nekih zidinah i velikih pločah na bërdju Laušu, mogli bismo pristati k mnenju onih, koji kažu, da su za ovo mjesto i Rim-

ljani već dobro znali. Banjalučki grad ili tvèrdja stoji nekako u sredini varoši, te ima dosta skvarene ograde i dvoja vrata, ka kojim vode dva dèrvena mosta. Ovaj grad stajao je već za vrieme bosanskih kraljevah. Koncem 15. veka padne pod kralja Matijaša Korvina; god. 1528. ostavi ga gradski zapoviednik Andrija Radatović iz nužde Turcima; upalivši grad; godine 1688. osvoji ga od Turaka h princep Ludovik badenski, nu doskora padne s nova u turske ruke i zaludo ga obsedjaše god. 1737. sa 7000 momakah Herceg Hildburghausen, kojega iste godine dne 4. kolovoza bosanski vezir Alipaša, došavši tajno prieko gorah iz Podražice, na banjalučkom polju īametom potuće. Tu padoše generali Duvel i Mifling a mnogi konjanici i piešaci nadjoše smèrt u Vèrbasu. Turci uzmu našim 12 topovah, tri bombe, 2300 čadorah, 15,000 bureta puščanoga praha i množinu raznoga oružja, te spominju rado još danas ovaj boj. Kuće banjalučke sve su na jedan kat. Po sredini ulicah ima blata do koliena, s kraja, kuda ljudi hodaju,

kaldermano je malim kamenjem, ali kažu da je ta kalderma još od Kulina bana, dakle prieko 700 godinah stara. Neznam da li je u tom vierna tradicia, ali kako je kalderma cerna i poderana, mislio bi da je nešto istine. Na čaršiji imade mnogina dučanah, sbitih po iztočnom ukusu iz dasakah. U njih se vidi već mnogo kojekakih bečkih i terstjanskih sitnarijah, što neće baš usrečiti Bosnu. U takom tiesnom dučanu siedi tègovac čitav dan: tu prima prijatelje i prihodnike, pa ustaje riedko onda, kada daje komu robu na prodaj, jer mu sva roba nestoji dalje nego što on rukom dosegnuti može. Ja posietih u takom dučanu veoma pošteneg Turčina Jusufa Šibića, najbogatijega tègovca u Banjoj luci, kojega, počamši od kajmakana, svirano vide i polaze.

Džamiju Feradiju, koju gore spomenula, dèrže bošnjaci za najliepšu u svoj Bosni. U ogranjenoj avlji pred džamijom stoji veliki bunar, iz kojega na više mjestih voda teče. Tu se običavaju Turci prati prije nego ulaze u džamiju. Na

uglavih od džamije stoje dvie ili tri okrugle kule (kao kapele) što služe za pokopališće. Džamija urešena je s vana, sve na okolo, poput starih gorskih hramovah, pokritim šetalom, koje počiva na zidanim i drevnih stupovih. Sama džamija zidana je s kamena. Pročelje izkitjeno je šarenim uresom i arabskim napisom. Iz nutra izgleda kao krstjanska rotunda t. j. okrugla cerkev. Naprema vratama stoji oltar, t. j. obojani šareni zid s arabskim napisima iz korana, a sa strane stoje velike debole vošćanice. S desna i lieva načinjene su u zidu dvije uložnice, u kojih leže na nizkih stolicah dvije velike knjige, po svoj prilici koran. S desna napred stoji visoka kamenita pronika sa stubama, a s lieva bliže oltara druga nizka i obla pronika, na kojima hodža koran uči. Nad ulaznim vratama načinjena je dugačka i široka galerija, kao u nas pievališće. Pód ili tle pokrito je sa sagovi a izpod kubeta i svoda visi množina svjetionica, koje se upale kad je Saba, Akšam i Jaci. Prozori su kao i na privatnih kućah obli, a iz vana podiže se

nad džamijom, uz oblo cube, visoki i tanki, odozgò šiljasti munar (minaret) urešen šetalom, iz kojega hodja pravovierne na molitvu zove.

U Banjojluci posietio sam s mojimi prijatelji višekrat kajmakana banjalučkoga, što je tamo toliko, koliko u nas veliki župan. Kajmakan **A dem** paša rodom je Bugačin iz Arbanaske i govori podobro naš jezik, može imati niešto preko 40 godina, prijazan je veoma sa stranimi ljudmi, čoviečan i pravedan sa svojimi, te ga tamo sve rado ima. Njegov konak je kao i sve ostale kuće turske iz dèrva na jedan kat. Dvorana, gdie prima pohode i dèrži medžlise (sborove), poveća je soba, koja ima s jedne strane dèrvenu perdu ili galeriju, gdie obično stoji raja kada dodje pred sud ili na tužbu. Oko ostalih zidova ponamiešteni su nizki divani, zasterti sa sagovi, kao i tle. Kraj vratah stoji obla piramidalna peć iz zemlje, kakova se skoro u svakoj bosanskoj kući vidi.

Pèrvi naš pohod pri kajmakanu biaše podvečer po zahodu sunca, i to na konjih, jer smo imali od

konzularne kuće do konaka jaštī prieko' četvērt
 sata. Bio je baš Ramazan t. j. turski veliki
 post, u kojemu Turci nešmiedu čitav dan, od zore
 do mraka, niti jesti, niti piti, niti čibuk pušiti. Kad
 po sunčanom zahodu upale top, tad nastaje Akšam,
 te na taj znak sili svaki Turčin k jelu, pilu i k
 pušenju, a mogu svu noć gostiti se, ako hoće sve
 do zoře. Budući da je dakle top jur izpaljen bio,
 nadjosmo mi i kajmakana kod ručka. On je sjed-
 dio s jednim bosanskim begom i jednom ludom
 turkinjom za malim okruglim stolom, na kom sto-
 jaše čimia (zdiela) sa čašama. Na drugome ma-
 lome okruglome stolu gorièle su dvie svieće u veli-
 kih sviečnjacih, kakovi se kod nas nalaze u cér-
 kvah. Pozdravivši ga mi sa „Akšam haraj lum“
 što će reći dobar ti Akšam, ponudi nam on da i
 mi sjednemo k stolu. Budući da niesam još nikada
 pri turskome ručku bio, sjednem i ja k ručku, po-
 slie kako sam si ruke oprao, dočim se moji pri-
 jatelji drugamo ponamiestihu i s čibuci zadovoljihu
 Na stolu nije bilo ni vīlicah ni noževah, s toga

sam počeo i ja vaditi, osim čorbe, sve liepo rukom iz zdielah, što ih sluge izmienice u sredinu stola stavilaše. Bilo je jestbinah svakojakih, jušadi, zelenine, pečenoga, testarine i napokon pilav, bez kogega ima riedko turskoga ručka. U čašama bila je mjesto studene vode ili vina, niekakova sladka voda, po svoj prilici sa šećerom pomiešana. Poslije ručka oprasmo si opet ruke i bismo podvorenici cibukom, kafom i šerbetom. U znak osobitoga štovanja, metnuše nam na goruću lulu još niekakovo mirisno dèrvo, što smo dobro begenisali t. j. dobro nam je činilo. Razgovarashmo se o svačemu, o Bosni i o Turskoj, o običajima i zakonima, a nije falilo nisale s ljudom turkinjom, koja ima vlast kao luda dolaziti k Turcima svagda i svakamo, a govoriti šta joj drago.

Taj večer slušao sam pèrvi krat pievanje Jace. Krasno i turobno ovo pienje udara duboko u sèrce čoviečje. Tužan glas hodže iz visokoga munara u noćno gluho doba, jeći po zraku kao nadzemni zvuk i probudjuje u čovjeku neku tajnu

neobičnu čnt, koja ga nehotice tjera ili k pobožnosti, ili k dubokomu razmišljavanju. Naša kèršćanska zvona imadu istinabog stakodjer nieku vlast i silu nad čovječim čuvstvom, ali glas pienja turbnoga u noći unilazi u dubljinu duše i dira u najtanje žice našega sèrdeá. Meni biaše uvièk milo hodževo pievanje slušati, jer u njegovom glasu biaše izraženo nieko visoko oduševljenje, a svako višje oduševljenje mora biti čovieku syeto.

Kad se vratjasmo iz konaka kajmakanova biahunski munari na džamijama razsvetljeni, a u džamijah gorjaše do stotina sviećah. Ljudstvo se je u njima klanjalo ili je vèrvilo sa svojimi svietionicami iz jedne džamije u drugu. U doba ramazana neima pravoga Turčina, koj nebi išo višekrat na dan u svoju džamiju. Po zakonu imao bi se u to doba svaki Turčin klanjati po pet krat na dan, naime 1. na Sabu t. j. o zori, 2. na Öle, t. j. u podne, 3. na İkindi, t. j. dva sata poslije podne, 4. na Ak šam, t. j. po zahodu sunca i 5. u Jaci, t. j. dva sata poslije sunčanoga zapada.

IV.

Kuća kěrščanska. Kuća turska. Hadži Mehmed. Kupališće. Okolica banjalučka. Medžlis. Pazar. Odieća. Dućani. Roba. Turske djevojke.

Ima u Banjoj luci nekoliko dobro stojećih kěrščanskih (riščanskih) tèrgovaca. Između drugih posjetili smo tèrgovca Pištelića što ima u Banjoj luci najlepšu novu kuću. Tu smo našli sve čisto i veoma ukusno uređeno. Kuća je sagradjena po slogu bosanskomu. U sredini kuće okrugla dvorana, u koju se dolazi po pokrivenih stubah, što stoje u dvorištu pred celom kuće. Iz dvorane vodi više oblih vratah u druge sobe, od kojih svaka za sebe stoji, niti je jedna sa drugom vezana. Sprava u tih sobah sastoji iz nizkih divanah ili jastukah pokrivenih liepimi sagovi, koji zastiraju i tle sobe. Peć je kao u svih bosanskih kućah sagradjena iz zemlje na sliku oblike piramide. Obli i široki prozori, što jedan uz drugoga stoje prepleteni su dèrvenimi rešetkama. Na zidu visi

svete ikone. Ali što neugodno u oči dira, to su europejske postelje, koje se neslažu s ostalom iztočnom spravom. Gospodar kuće, čovjek veoma uljudan i ugodan, biaše u haljinah bosanskih, a gazdarica, liepa, mlada žena, u odieći europejskoj, samo što je na glavi imala cèrvenu kapu i kosu spletenu po bosanski, jer hvala višnjemu, onamo niesu još dopèrli naši tako nazvani gospojinski polušeširi, pa da se kojá žena tamo u njemu pokaže, dèržao bi ju ózbiljni tamošnji narod za maškaru. Podvoriše nas čibukom, kafom, slivovicom i slaćicama.

Posjetio sam s prijateljem A. V. i kuću Hadži Nazifa Djumisića, najglasovitijega spahiju u banjalučkom kotaru. Na moju žalost nepadjosmo ga kod kuće, jer biaše otislo u Kumsale, lietni stan Ali-bega Džinića. Nu Nazifov rodjak Hadži Mehmed Hašijić primio nas je veoma ljubežljivo; razgovarao se s nama o svacem, a ponajviše o rudama bosanskim, jer želi stupiti u družtvo koje će tražiti i kopati po Bosni rude. On je put

tovao po čitavoj Turskoj i po Misiru sve do Meke, a nešto i po Dalmaciji. Hvali napredak sadašnjega veka i žali što je u Bosni sve zaostalo, a osobito drumovi, bez kojih, kako reče, neima blagostanja u nijednoj zemlji. Govorio je takodjer o starih porodicah bosanskih i reče: da su najstarije bosansko pleme Kulenovići, od kojih najstariji Hadži-beg Kulenović stoji u Petrovcu kod Dubice i Kulen Vakufa. Ovaj ima i stara pisma od svoje kuće. Podalje od nas u odžaku sjedio je sin Nazifa, oholi mladić u liepih haljinah, ali nije progovorio ni rieći; kraj mene sjedila su dva starija Turčina veoma prijazna, razgovarajući se rado, dok nije došlo vrieme Jacije. Tad su pošli svi klanjati se u drugu sobu a mi se oprostisemo s kućom.

U gornjemu šeheru (varoši) banjalučkomu, jedan sat hoda od grada, ima još od prastarih vremena ku pališće s topлом mineralnom vodom. Okruglo iz kamena sagradjeno zdanje s kubetom, što ima odozgo okrugle rupe, daje neki da stoji još od rimskih vremena. Ja bi reko da je iz

srednjega veka, jer je tada u vodama koristili oblici lukovi, koji prineće više romanskou slogu srednjega veka. Voda je tu vrlo čista i ugodnoj mlačna, a cipelje duboka. Tloc je posuto malim kamenjem i prudjem. Klupih neima i vodi nikakvih. Derveno zdanje, što je skopčano s kupatilštem, služi za stan turskomu najamniku i za prihodnike, ali ovi ne plaćaju ništa za vodu, jer Turci kažu, da ono, što Bog i narev za riek ljudem dade, svakomu bez plaće nije korist služiti ima. Samo onaj, tko kafu od najamnika uzme, plati mu polovinu krajcare.

Okolica od unutarnjega ili dolnjega varoša do kupališta veoma je krasna i plodovita. Drum vodi uz Verbas rieku i uz raztrešene kuće, od kojihima svaka oko sebe po staroslavenskom običaju svoje livade ili polja. Sobadviš stranah obale Verbasa podižu se liepa zelena bërda, gde stoje kamenita. Mi smo jašili simo i tamo s jednoga i drugogog kraja Verbasa čitav sat, uvek pokraj kuća, jer se Banjaluka prazna skoro poldrugi sat.

dužina. Na Vérbasu ima mnogo vodenicah i stupah. Voda je šumila i žamorila uz nas, u zelenini pievali su slavuji, pred kućama siedila su turska djetca, a po dramu prolazili bi turski gradjani, nizamski vojnici t kérstjanski seljaci s konji i bez konja. Sve biaše živo pred okom, ali sèrce i duh onih, što ih vidismo, zastiraše neka mèrtvina i tamna tajnost. Kuće, kraj kejih prolazimo, nečiste su, a još je smradnije sve pred kućom. Kraj druma staje turska groblja med kućama bez ograde i uresah, same se gdičkei kamen s čalmom vidi. Po grobovih se pasu konji i marva. Polja su neobradjena, većnjaci u neredu, baštah i vèrtah neima, sve je manje ili više pusto i u svemu, što vidiš, neka stagnacia. Ovo je što europejskoga putnika veoma neugodno u sèrce udara. Da su u toj okolini drugi stanovnici, mogla bi se pustoš doskora pretvoriti u raj.

Po večerih posiećali smo u kajmakanovem dvoru medžlise t. j. sborove (spravišta). Tko bi mislio da u Bosni imade jošte sborovah, kako-

vih su imali sví slavenski narodi. Tu nije istina-bog užderžana pèvobitna demokratična forma naših prastarih sborova, ali duh srednjega veka vlada tu još uviek. Kao što u nas u Hèrvatskoj prije nekoliko godina, tako je u Bosni još sada svakomu plemiću, to jest spahiji, begu i agi, a uz to i hodžam i dervišom slobodno doći u međlis. Tu mogu zajedno viećati o dobru i zlu zemlje i svaki smije javno govoriti o svacem kako mu volja. Po najnovijoj carskoj naredbi imade pravo u međlisu siediti i kùršćanska raja, koju predstavljaju većom stranom dvojica bogatijih tègovaca, kadikad i koi fratar. Mi nadjosmo u pèvomu međlisu osim kajmakaña, koi uviek na izabranom mjestu u budžaku siedi, kraj njega s desna kadiju Hasan Efendia, zatim sledjahu: Mufti Efendi, Sali Aga Ibrisagić priesednik suda, Pašo beg, Hadži Osman beg Ergić, Hadži Sulejman, Hodža Čukur, Ibrahim Ffendi, Mal Mùdir, Mehmed beg, Rasim Efendi, Osman beg Ibrahimbegović i napokon

3*

sasvim od zdola na mjestu raje P e r o L i v n j a k
od strane rimskoga zakona, a drugi J o v o R i-
š t e l i ē od g è r è k o g a zakona falio je. U drugome
međlisu došli su još k ovima S u l e j m a n b e g
K a p e t a n o v i c, I b r a h i m b e g D à i n i c, e
Muja g a Č e m e r l i c i H a d ž i Muja g a,
cerni Turčin iz Carigrada, a drugi još cernji D e r-
viš iz Arabske.

Poslije običnoga svestranoga pozdrava sa „bu-
rujklum“ i dotaknutjem čela i pèrsiuh, započe pèrvi
međlisi. Poslije kako nas kafedžibaše podvoriše s
čibuci i kafom, dovede jedan arnautski zaptija više
kèrščanske raje i ponamisti ih redomice u perdi
(galeriji). Kajmakan ih zapita, zašto su došli?
Oni odgovoriše, da su došli potužiti se na svoga
bega, koi ih želi protierati sa svoga zemljista, pa
im neda ponjeti sa sobom kuće ni zdanja, koja su
sam i svojim dèrvom i o svom trošku sagradili, a
drugo neimadu ništa odnjeti. Rečeno im je, da će
dobiti sud, kad bude sašlušan i beg. Oni odoše.
Dodatak zatim jedna hristjanska žena možeći za svoga

muža, da ga pusti iz tamnica, kojega zatvorio, jer nije mogao platiti dûg od 400 for. Kajmakan, pogledavši na naš, dosudi, neka se taj čoviek izpusti iz tamnice, da može stogod zaslužiti i tako po malo iz svojih zasluga dûg izplatiti. Zatim pretresivali su obćinske račune, veoma krasno prisane na debeloj uglađenoj hartiji, što je odozgo izkitjena kamenotiskanim uresom. Ovi računi isli su od ruke do ruke, svaki prisiednik medžlisa postavi svoj mur t. j. pečat mjesto podpisa, bez da je u račune i zavirio. To je trajalo preko pol sata. Napokon predloži kajmakan pitanje radi šumah, od kojih su neke doskora pripadale spahijam, a od kako Omerpaša u Bosnu dodje pripadaju caru. Iz ovih šumah hteli nešto drvena kupiti jedan tèrogvac iz naših stranah i sad se je tražilo, da medžlis najprije k prodaji privoli, i da potanko naznači, koje su šume još carske. Svi prisutni tvèrdili su da bi raja plakala, kad bi se te šume prodavale, a meki su kazali, da su sve te šume spahinske. Nu kad jedan od naših reče: da svaki, koji stogod

govori, to i dokazati mora, jer će se veziru javiti što tko tvrdi; onda rekoše svi, da oni neznaju upravo čije su šume, nu da se tako glasa, da su ili spahinske ili obćinske. U tom prepiranju govorio je najpametnije i najčistije bosanski stari kadija. On reče da se imadu ljudi upitati, koji za one šume dobro znaju čije su, pa da se od medžlisa neka pošalje jedan čoviek, koji će imati po tanko razpitati se u toj stvari. Pri tom i ostade, bez da je tko konačno zaključak izreko. Još stojaše pred perdom dva bosonoga Turčina, čekajući na nekakav sud, ali mi se oprostisemo prije konca, pa odosmo kući.

U drugome medžiliisu, u kojemu bijaše sakupljeno do 20 spahijah, vjećalo se opet o šumama i gorama. Spahije predali su neki promemorija, u kojemu razložiše gdje leže u pitanje stavljene gore i šume, kako se zovu, čije su bile, čije su sada, te dokazaše napokon da tu neima ništa carskoga, da bi raja plakala, kad bi se ove gore siekle, i da oni sajni deriva trebaju. Vidila se tu

nicka dogovorena opozicija. Spahije bijahu sve sâmi stari i siedi ljudi. Nickima je virila iz očiuh tajna mèržnja prema nama, što smo kao djauri medju njima siedili i njihova viećanja slušali. Nu kada se je napokon reklo, da će se sve to prijaviti veziru na pregledanje i razsudjenje, umuknuše svi, niešto smeteni, pa se jedan za drugim oprostio, dok neostaše samo prisiednici medžlisa s nami. Dodje zatim nekoliko raje, što su se medju sobom prepirali radi nieke šume ili gaja, koji pripada nekomu seljaku, pa su u njemu njegovi susiedi na silu siekli. Kajmakam dosudi, da od sad neimadu više sieći i da bratinski medju sobom živu. Ovi kérstjani stojahu svi za perdom, nu kad za njimi dva prosta Turčina unidju, oni se postave pred perdom, možebiti s toga što biahu bosi a raja obuvena u opancih. Raji govori se obično sud na jeziku hêrvatskom, a Turcima po turski, premda ni rieči turski nerazumiedu.

Po nedieljah dèrže se u Banjoj luci, kao obično u svih bosanskih varoših, pazari te jest sajmovi.

Proti tomu radili su mnogo fratrevi, i kako se glasa, dobili su sada milost, te su pazari prenešeni na drugi dan. Na banjalučkom pazaru bieše mnogo sveta iz varoši i obližnjih selah. Opazio sam, da se ljudi rimskoga zakona većom stranom nose hielo a od gèrkoga cèrno. Varošcanke rimskoga zakona zamienile su poniešto svoju narodnu nošnju s turskom, dočim su žene gèrkoga zakona ostale pri narodnoj nošnji. No obće može se reći da su kérstjani (rimskoga zakona) čistiji od risijanah (gèrkoga zakona). Veoma su liepe košulje seljanah. Rukavi su im uzki i umno izpleteni te nanizani mnogimi kitami iz pamuka. Cèrvene, iz najtanje čohe kape, nalik su nešto na naše šerežanske, nikoje su duže, druge kratje, ali sve više; zovu ih sámi h è r v a t k e. Gaće nose na nalik naših posavčanah bez tura; po zimi kratke i uzke čakshire kao i kod nas u Hèrvatskoj. Bieli i škuri zobun izkitjen je cèrvenom čohom, kadikad cèrvenom i modrom vunom. Ob zimu navuče još škuru do koljena haljinu ili šubu, kakoyu su niégda i kod

naš nosili. Pèrsici i skitjeni su kovanim srebroim i srebrnim novcima. A kosa nose u pèrcin kao naši Ljèđani. Dievojke nose kosu u pleterice, na kojih visi srebrni novci. Odieća im jej nalik našim Hrvaticam primorskim i dalmatinskim. Na glavi imaju cèrvenu kapu; na kojoj su prišveni svakojaki novci. Kešulje i zobutni izkitjeui su cèrvenom čohom i raznobojsnom vùnom. Isto tako prepletena je i škura pregača.

Dućani biahu taj dan svi otvoreni. Osim žitka, marve, konjah i stáda, robe za nošnju, platna, čoh, vune i gdiekoje druge stvari, kao lulah, ibrikah i čašah iz kositra, oružja, remenja itd. biaše mnogo robe iz naših stranah. Turci kupuju rado cionimice t. j. poprieko, sirotinja raja nemože nego pojedinice.

Desilo mi se da sam vido i odieću bogatijih turskih dievojakah. One nose obično svilene dimlije od svjetle boje, što su ododzó narubljene i svezane. Kratki takodjer svileni od svjetle boje zebun, što ima uzke rukave, koji su dolje mnoge

širji, otvoreni i šiljasti, pripasan je svilenim pásom, što s preda dole kao véz visi. Nad zebunom navuku dugi kaftan bez rukavah iz cèrvene jaké turske svile sa žutima prugama. Izpod zobuna i kaf-tana viri tanka vezena košulja. Na vrata je ovrat-nica iz djerdana ili lančić iz novaca. Kosa većom stranom cèrna visi u pletenicah prepletenih biserom i novci, a na glavi imaju cèrvenu kapu obrubljenu zlatnimi dukati. Na nogama nose kao i Turci pa-puče. Rado upotrebljuju za svoj nakit rumenilo i britvu na neobični način. Reke bi da bosanske Turkinje još liepše naš jezik govore negoli djaurke.

V.

Put u Ivanjaku. Kiša i led. Han Martinčića. Bärdo Tunjice. Polje Dragočaj. Odmor. Bärdo Dragočaj. Cigani. Vlaško groblje. Ivanjsko polje. Ivanjska. Ivangrad. Župnikov stan, gospodarstvo i kapela. Bosanski ručak. Bosanski običaji.

Povratak u Banjuluku.

Dne 29. travnja naumisno posjetiti Ivanjaku, selo tri sata udaljeno od Banjaluke sa sta-

nem župnikovim t. j. fratarskim. Spremajući se sasvim po običaju tarskom, t. j. veoma lagano, krenusmo iz Banjeluke jedva u 11 satih u jutro, a bješe zaključeno otići u šest. Biasmo svega skupa s našimi momci i kalauzi na breju osam. Svi dakako na konjih. Jedva ugledasmo banjačko polje, a eto ti dodjoše za nama u potieru černi oblaci s ledom i gđermlijavinom. Mi pobiegosmo jedva u han Ivana Martinčića, gdje se okrepisemo malko slanetinom, jednim jajem i čašom vina, što ga sobom ponesosmo. Na našu sreću nestane do skora leda i kiše, sunce se pomoli iza oblaka i mi posiednuvši konje tierasmo napred. Na desno prieko Vrbasa vidismo selo Budjak, na lievo Petričevac, zatjem prebacivši maleno bérdo, ostavismo s lieva selo Dragulje. Kada dodjesmo do bérda Tunjice, moradosmo sići s konjaka, jer bieše veoma stérmo. Po drumu nemogosmo pieške radi velikoga blata, udarismo dakle na stranu po gđermilju i šikari, ali i ovde neminusmo blata i žute ilovače, koja se, prirođenom joj privržene

nestju, ovijala oko naših noguhi. Mi se smicasmo sve po malo niz to sterno bérde, a moj prijatelj V. pade sretno natraške uprav kad smo već pod bérdom bili. U smiehu i šali prekérstisimo radi te nesreće bérdo Tunjice i nekim niemačkim imenom i podjošmo veselo napred. S daleka biahu vidići u dalini rieka Vérbas, kao biela velika zmija kad se po polju vije. S desna ležaše sela Zalužani i Naberdjani, a podalje stéršila je planina Kozara, te su u modrini uzmiljale se i tursko-hrvatske gore. S lieva stražila je nad banjalučkim poljem planina Osmaća.

Došavši na polje Dragocaj, kroz koje teče rieka istoga imena, sidjosmo s konjah i polegosmo umorení u zelenu travu. Za nama dodjoše neki putnici bosanski, kestjani i Turci, pa i oni pustjahu konje da se trave t. j. da pasu, te tako bieše na tom polju malenome čitav ležaj putnikah.

Po Bošni, gdje neima naših gostonica, i veoma malo hanovah, običavaju obično svi putnici odmorivati se na prostoru polja, pod vedrim ne-

bon. Čijagođ bilo da lada ili polje, presto je po njemu svakomu putniku pustiti svoga konja da se malko prihvani; jer je Bog dao travu za svakoga. Kad ih više putuje, stoji u tokom odmora mješa osobitabna slada. Ili se rangovarali, ili se kriepili onim što sa sobom nose, ili želi vatrū, pa kraj nije spavaš, a svacemu ima neke radosti, jer putovanje po onoj zemlji težki je teret za čovjeka i marvu, pa kad se tko s teretom oprostí, mirna ma je duša. A u širekom polju svagda je bolje počivati nego u gustoj planini. Jer bosanske gore i planine nisu uviek mrtve ni gluhе, već tu živu pokraj svakojakih žvlerih također hajduci i zlikovići, koji baš nišu prijatelji putnikah.

Za pol sata odmora krenusmo dalje prema dragačkom běru. Kad mi gore, eto poteče naš kalauz Josip prema jednomu ciganu, što se bieše iza gērma pokazao i poče ga ličiti i ljuto psovati. Mi niesmo znali, zašto on to čini. Doskora sakupi se oko Jesipa do dvaest cigana i nastade vika i kavga. Mi potierasmo k

njima bliže i razumisno, da Josip psuje cigane, što su malko prije, dok mi na polju ležasmo, jednomu dietetu na silu skinuli košulju s tiela i gole petierali kući. To je Josip od zdola gledao, nekazujući nikomu ništa, pa je htio sada da dieto osveti. Mi skočisemo sada s konji na cigane, prisilivši ih, da vrate košulju i uplašivši ih grožnjom, da čemo ih odmah kao zakončare viešati po šumi. Nu kad se stadoše moliti, zagrozisemo se, da čemo poslati zaptije da ih oni vežu i u Banjuluku odvedu. Cigani su tvrdili po svome običaju, da su košulju od deteta kupili, da su oni poštene ljudi, koji pošteno živu, ali po nezreći nemogoče nijednoga od nas o tom osviedočiti. Mi ih ostavisemo napokon u strahu, nu neznam kako bi ovuda prošao neoružan putnik, jer ih biaše do 40 po bërdi i šumi sa ženami i dieticom.

Iz bërda Dragoećaja vidi se s traga sve do travničkih gorah, iznad kojih viri visoki Vlašić, pokrit uviek sniegom i ledem. Za mala dođosmo u jednoj šumi do tesnoga prostora, na kome

viri ispod zemlje maleno kamenje potikano tamo od čovicejih rukuh. Mi pitasmo, šte će ovo kamenje smed gērmlijem i šikarom usred šume? i čustmo da je to vlaško (kērtjansko) groblje. Tu neima ni traga kērstu, neima ograde, neima ni hramičah. Marva i ljudi gaze tuda svaki dan, a tužni rođaci nesmiedu pred Turcima ni najmanji spomenik staviti pokojniku, osim gologa kamena što gdje kraj drvena nadju. Po gustom gērmilju dođesmo zatiem do bistra vriela, gdje se ponavismo zdrave hladne vode, a za četvrt sata hoda stigemo do Ivanjskoga polja, na kome steji samotni han. S desna po bērdima vide se razstrešene kuće sela Ivanjskoga, kojih ima do 200 na broju. Na jednom bērdašcu, urešenom visokimi hrastovi, stoji liepa kuća župnikova i dērvena kapela, dakako bez zvonika. Na drugom bērdu stoje još stare zidine perušenoga Ivangrada, kejega u bolja vremena Bog zna koji Ivan sagradi.

Kada dodjesmo trudni i gladni do župnikova stana, čustmo na našu žalost da župnika neima kod

kuće. Otišao je nekako ispod vodice i ponovo ga su-
bom ključe od svojih sobah. Međutim priměno na
drugi fratar, njegov pomoćnik, veoma prijazno,
povede nas u pèrvi boj (katè v pod) kuće, "gde
smo iz otvorenog šetala, ogradjenoga" pèrdom,
uživali daleki izgled na Ivanjsko polje i na visoke
grane hérwatskih i bosanskih planinah. Iznad dru-
gih gorah virila je visoka. Češnjak i vječna pokriva-
sa sniegom. Ona stoji med Petrovcem i Livenom.
Neprodje još jedan sat, kad se i župnik Fr. Anton
Vlađić kući vrati. Sad sviše sve u redu i mi
posve zadovoljni. Razgledasno i župnikov liep stan
sa više sobah, poput samostana, njegova dobro
uredjenu baštu, njegovo vgospòdarstvo, što je u
liepom redu i dèrvenu kapelu posvećenu gospoji.
U njoj ima jedan oltar, a slike su sve pečatane
na hartiji.

Prenoćivši u Ivanjskoj na europejskih
posteljah, kakove se u Bosni samo kod fratarah
naći mogu, htèdimo sutra ranu vratiti se u Ba-
njuluku, uži župnik uždvržà nas do obieda i po-

časti nas uprav po bosanski. Ručak sastojao je: 1: iz pirjadi, to jest iz jušadi od pečena odojka; 2. iz kajgane, t. j. varenih jajah mliekom i maslom; 3. iz prisnaca, t. j. vrstni pite načinjene iz sira, biele cikije i jajah; 4. iz čitavoga pečenoga janjeta sa salatom. Kod ručka bili smo baš dobre volje i župnik pri poviedaše nam razne stvari iz bosanskih običajah. Medju ostalim zabilježio sam sljedeće:

U oči Gjurgjeva i na samu Gjurgjevo (risnjansko) običavaju dieca i čobani praviti trublje iz kore kojega godj dèrveta, pa onda trube po svil stranah i bérda, odgovarajući jedan drugom. To kažu da zato čine, da se poplaše vištice i da nenhude marvi i ljudem. Ovaj običaj sieti me na ono što sam u Rimu očima gledao. U oči svih kraljah običavaju se u Rimu sakupljati dietca na piaci sv. Eustakia, gdje se ovu večer prodavaju same dječinske igrarije. Sva dietca, a medju njimi veliki ljudi dodju onamo s trubljom, pa trube i pište iz svega glasa. Kadikad sastane ih se čij

tavo jato, pa bieže za pojedinimi, eachito za stražari sigurnosti itd. pišćeci im u usi, bez da se tko temu protiviti smie, jer je takav običaj. Rekoše mi, da je to ostalo još iz poganskih vremenah, ali zasla trube, to mi beznadoše kazati. Van ako niesu i stari Rimljani takim trubljanim tjerali sveje vještice.

U oči sv. Ivana lože u Bosni vatru na bërdih kaže i u nas u Hèrvatskoj, pa preskakuju vatru pjevajući igrajući. Tu vatru zovu oni s v i t n j a k a ne krese, kao što u nas u Hèrvatskoj, Stari Rimljani, uzevši taj običaj od svojih pastiera, zwali su ga P a l i k i a. Na nekih mjestih po Bosni lože i na veliki petak vatru, pa biju plamove na uspomenu Barabana hajduka.

Na samo Ivanje kupaju marvu prije nego ispadje sunce, a kupaju se i ljudi, da se očuvaju ili oporu od bolesti, od šuge, gube, itd. Pa to čine kerstjani i Turei slavenskoga plemena.

I pogansko gatanje iz plećah pečenoga janjelu sačuvalo se po svoj Bosni. Nam su višekrat gatakoješta. Vile su u Bosni svuda kod kuće, kao

kod nas. Imadu žutu razpletenu kosu. Hodaju gologlave u bielih haljinah bez pasa. One što su s vragovi u savezu, imadu kozje noge. Čaratarica i враčара može postati svaka žena, ali vištica je вѣрѣ take žene. Ona se može ukazati samo kao žena s tielom a ova i bez tiela kao duh. Vieštice i Vile stoje u šumi i planini pa hvataju žensku diecu, čim zaigraju oko djeteta kolo, te načine tako djevojčicu Viešticom ili Vilom itd.*)

Pošlije ručka vratili smo se u Banjuluku bez odmora i dodjosmo za tri sata. Na putu piovalo je naše društvo poznate naše piesme da se j orilo po svih obližnjih poljah i gorah. Kérstjani, što nas sretoše, čudili su se piesmam. Turci niesu ni hađali za nje, a mi jošte manje za njih, leteći kad-ikad u najvećem tērku pokraj njih na naših dobrih konjih.

*) Žalimo što se još nitko nije našo u Bosni, koj bi sabrao popisao toli znamenite običaje i praznovierja onoga naroda, što i veoma mnogo doprinelo k razsvetljenju naše Mythologie.

Put u Travnik. Komora. Drum. Planina Malivuk. Starac Todor. Četanovo bërdo. Odmor. Izgled. Rekavica. Radulovići. Kola. Intermezzo. Drobinsko polje. Staro groblje. Odmor. Ponor Kraljevića Marka. Ručak. Starae Stevan. Opel groblja. Pašaline njive. Cerkvina na Luciću. Grad Radkov. Pavići i Radkovo, I opet stara groblja. Radkovo polje. Sitnica. Han. Muharemaga.

Dne 7. travnja bieše konačno odlučeno spremiti se na put u Travnik, pa ako bude moguće, nastaviti ga prieko Fojnice i Sutiske do Sarajeva. Za tu svérhu naručismo sedam konjah komore. Ova rieč ostade još od starih vremenah, kad su naime kmetovi bosanski davali svoje konje badava za bansku i kraljevsku komoru, t. j. za spremanje robe svoga vladara. Sada mora svaki kmet, i kérstjanin i Turčin, na komoru, pa dobije stanovitu plaću (1 fr.) za štaciu, koja traje kadikad čitav dan. Bilo nas je da kle sve skupa deset putnikah, naime konzul, moj prijatelj A. V., ja, dva naša momka i zaptija Mu-

stafa na konjih, a četiri kmeta, po imenu Knežević Trifun, David N., Omer i Redjo Topalović (oba ova Turci) piešice s robom što smo s nama na konjih uzeli.

Rečeni dan oko sedam satih u jutro udarili smo kroz gornji banjalučki šeher prema izтоку. S lieva kraj nas bujio je silni Vèrbas, što je od velike kiše veoma narasao bio. Na nekih mjestih pada niz veliko kamenje pjeneći se i šumeći i tje ra male turske mline i stupe. S desna je velika planina, iz koje izviru na mnogih mjestih bistra i studena vriela, kojimi obiljuje sva okolica.

Na koncu gornjega šehera vodi s desna stjermoviti drum uz bérdo, taracan (kalderman) od starine, ali tako ružno da čovieka groza popada, kad po njemu jaši. Tu ima toliko rupah, jaminah i šiljastih skalinah, na kojih bi svaki konj, osim bosanskoga, da ima stotinu noguh, sve do jedne polamao. Kad je čoviek poslie velikoga truda na vèrhu bérda, ima pogled na gornju Banjuluku i na dolinu vèrbsku s modrom riekom, što se u svom

neuređnom koritu vijuga izmedj liepih zelenih bér-dah i kraj sarajevskoga druma. Po ovome drumu putovala je uprav jedna četa turskoga nizama, ko-jega biaše s daleka liepo gledati, ali kad ga viđis s bliza, proplako bi nad njime, tako je zamazan i poderan. Mi jašismo zatiem kroz planinu M a l i-v u k po groznoj kaldèrmi i po dubokom blatu do dva sata i nevidismo ništa osim guste šume. Jedina živa duša, koju sretosmo, biaše nieki starac T o d o r i z S i t n i c e , koj je sa svojimi čobani tjerao do 800 ovacah. Naš zaptija M u s t a f a kazà nam, da su sve te ovce toga starca, pa je ipak taka tvèrdica da od gladi skoro umire, a vlastitu dietcu daje u najvećem siromaštvu stradati.

Na kraju Malovuče gore nalazi se prostrano i visoko mjesto, što se zove Č e t a n o v o b èr-d o. Tu običavaju, kad je u Banjojluci svetac ili pazar, točiti vino i rakiju, jer tuda moraju prolaziti svi putnici što iz obližnjih stranah idu u Banjuluku. I mi se odpočinusmo malko na tem bérdu i kriepismo se slaninom (šunkom), sirom i vinom

što sa sebom penesosmo. Imali smo krasni pogled na planine: Tešanj, Žepče, Tisovac, Osmaču, Čemernicu, Lunjevac i Koljanske gore, pa na zemlje i polja od selab Ljubačeva, Kermine, Rekavice i porušene gradine Zvečaja. Ali ista sela i grad vidjeti niesmo. Poslije kratka odmora podjemosmo napred opet kroz same šume, gore i pustoši. Kod rieke Rekavice stoji razsuto selo istoga imena, ali se s druma jedva i vidi, tako su tamne kuće, pa još sakrivenе svakojakim dervljem. Na jednomu bjerdu vidi se ristjansko groblje sa tri visoka dervena kérsta, kakovih je viditi u našoj granici. To su bili pèrvi javni znakovi kérstjastva što smo ih na tom putu vidili. Kad prodjosmo preko Rekavice, morali smo dalje kroz pusta polja i bërda, ostanivši sa strane sela Raduloviće i Kola, koje posliednje selo spada pod veliku džamiju banjalučku. Ne daleko od tuda započë se najdanput kavga izmedju našega zaptije Mustafe i turškoga komerdžije Redje Topalovića. Ovaj počë zaptiju

kleti i psovati što ga je potjerao s konjem na komoru po ovom groznom putu. Mustafa se na to razljuti, prihvati svoju kandžiju, pa udri po Redji. Stade ga ovaj sad zaklinjati neka ga netuče, jer je on Turčin, a imao je po nesreći za pásom pištolje moga prijatelja, što mu ih sluga dao da nosi. Upazivši mi u kakvu smo po tom nepriliku došli, priskočimo k njima, pomirismo ih težkom mukom, jer bi skoro i do kerville došlo bilo. Ali još dugo trajaše mukte medjusobno prepiranje i pravdanje, dok napokon Redjo neumukne, a Mustafa potjeravši svoga konja, zapieva neku tursko-bosansku piesmu, kao da nije ništa ni bilo. Ta neugodni Intermezzo učini da smo svi ušutili, misleći na posljedice što bi ih mogli bio imati. Mučeći jašismo po divljoj pustinji, u kojoj bieš jedva kadikad čuti po gdiekoju pticu, ili iz daleki zvuk pastierske svirale.

Oko po dana dodjosmo na Drabinjsko polje. Tu nadjosmo na jednome bérdu starinsko kérstjansko groblje s izdielanim kamenitim kérstom

i s velikimi kamenitimi pločami, što sa zemlje vire. Imali smo od tuda izgled pred sobom na selo Ljunevac pod planinom Ljunevecim. Ne daleko od tuda stajao je negda nad Krupom riekom grad i znameniti monastir Zvečaj, što se u hrvatskoj povjestnici često spominje. Mi odlučismo tu negdje odpočinuti i objedovati. Na bjerdu pirio je iz planine hladni vjetar, izabrasmo dakle sakriveno mjesto pod jednim dubokim, odozgó širokim a odozdó uzkim ponorom. Iz šale nazvasmo taj ponor grob Kraljević Marka, rekavši našim komordjiam da se je tu negda Marko sa svojim šarcem, umirući lego, i kako se je lagano naslonio na zemlju, tako je pod njegovom groznom težinom propala zemlja pod njime i zakopala ga u dnu svome. Ali budući da se u zemlji još sada vidi malena rupa, to kazasmo, da je zemlja ostavila odušak Marku, da uzmogne kad se jednom probudi, odmah uživati studeni zrak. Naši komorđije Turci i kerstjani slušaše ozbiljno ovu priwest i deržaše ju za svetu istinu.

Mi legosmo dakle ili padosmo, kako Bošnjak veli, nad ovim penorom, naložismo vatru, izpekosmo govedje meso i ručasmo ono što smo sa sobom ponieli. Oko nas zelenila se kukurik travu pod gērmiljem i tērnjem. Nad nama pasle su koze i janjci. Kod vatre peko je meso Trifko Knežević, inače Pantelija Rakijašević bez bērkovač, kako ga mi radi hlepnje za rakijom nazvasmo, uvjerivši ga da je najlepši čoviek u Bosni, premda nevidisimo ružnijega od njega, ako se je baš, kako on reče, i bacio na svoju liepu īajku. Na bērdu stražili su nas Turci Mustafa, Omer i Redja, koji radi Ramazana strogo postiše. Buduci da u svoj okolici pītne vode nebiaše, okriepismo se rujnim vincem i nazdravljasmo sretnome uzkērsnutju Kraljevića Marka i bosanskih starih junakah. U razgovoru i u šali sprovodismo dva ugodna sata. Po ručku dodje неки siedi starac Stefan Mićivojić, i pokazà nam drugo starinsko groblje ili kako ga u Bosni zovu, Mramorje, što nije daleko od nas bilo; on stade razgovarati se od prastarih bo-

ljih vremenah, i zahvali Bogu što vidi kérstjansku gospodu putovati po Bosni, jer sada, reče, nije više daleko naše vrieme. Od njegova čobana, što je tude koze pasao, kupili smo dvie svirale na jedan i dva reda, što su nekrom osobitom vieština nom izradjene i nakitjene. Zatjem podjosmo pjevajući preko polja drobinjskoga, na kom ima još dva stara groblja.

Na ovom istom polju pao je bio g. 1851 naš Mihalj Lačas a sadašnji serasker Omerpaša sa svojom turskom vojskom, pobivši tu Krajišnike Turke. Idući napred moradosmo preko Pašaline njive, koju tako narod prozvà, jer je tu неки Pašalija, vezirev momak, orući zemlju uhvatio jednu kéršanku babu i snašu, što su tuda putovale, načinivši obadvjem silu na istej njivi.

Za Drobinskim poljem počimlje gora Zmijanje sa selom od 3000 kućah, ako je istina? Kad se iza šume dodje na otvoreno široko polje, vidi se s lieva na jednome bërdašcu samotna gola me cèrkvinia sagradjena u gotičkom slogu,

Narod prioveda, kako mi Turčin Mastafa kazao, da je ova crkva nigdje veoma na glasu bila, te je ovamo u vremenu praznikah običavalo dolaziti svieta iz čitave Bosne. Tom prilikom izpekli bi ljudi sto volovah te bi izpili više stotina akova vina. Ono berođe zove se Lusići ili Lucići, pa je moguće da je crkva posvećena bila svetomu Luke ili Luciji. Podalje vidi se s lijeva selo Stričić, a s desna, na visokoj glavici Kocića, gleda u pustoš stara gradina (grad Radkov) a pod njom leži veliko starinsko groblje s kamenitim pločama. Dalje slijede sela Pavicići Radkovo, gdje ima, blizu starih bunarah kraj druma, na berođu opet starinsko groblje ili mramorne. Kud pogledaš, neima dakle drugo do podertinah i grobovah iz starih vremenah, a ono što još živi i što stoji, zavidi na veličanstvu i na kriepčini onome što je propalo.

Bieše već prihvatio sumrak, kad smo jašeći po pustom Radkovo m polju i razgovarajući se

o bosanskoj izdajici Radku (Radak), od koje bližnje Radkovo selo ime nosi, te od turskih carevah ve- like povlastice dobi, trudni i umorni prispieli u selo S i t n i c u.

Rekoše nam u Banjojluci da ćemo kod sit- ničkoga spahije prenoći, s toga krenusmo, do- šavši u selo, odmah uz bérdo prema starinskoj aginoj kuli. Nu na pó bérda dodje nam jedan zap- tija na susret, umolivši nas da svèrnemo u han, jer nas spahija u svome dvoru primiti nemože, budući da dvor popravlja pa neima pristojne sobe za goste. Mi pomislismo da nas spahija na stan primiti neće što smo kauri i svèrnemo u han, gdje nadjosmo uslied naredbe spahine dobro priredjenu sobu, t. j. po turskom, bez kreveta, stola i stolice, zastèrto sa niekoliko jastukah i cílimah (sagovah). Biasmo zadovoljni prieko miere da se samo nie- kamo leći možemo, i ležasmo jedva pol sata, kad eto dodje k nama sám spahija Mu h a r e m a g a H a d ž i R o m a n o v ić, pozdraviv nas veoma

prijezno u svome hanu, i žaleći što nas u svome dveru primiti moge nije. Razgovarajući se pedulja s nama, zapita nas što čemo večerati. Mi odgovorimo da će nama svako jelo dobro doći. Na to otide kući i pošalje nam baš dobru večeru, koja je sastojala iz jušadi, pilava, tenfane bravetine, piće i mlieka. Okriepivši se baš kako valja, zaspamo na tvrdom krevetu kao na najmekanijih dušecih i pernicah.

VIII.

Sitnica. Kula MuhareMage. Podnebjja. Stražice. Oroviđani. Gradci. Podražice. Podražke polje. Planina Lisno. Varcar. Gradina. Majdani. Gjulhisar. Jezero. Zaslavlje. Džabine bare. Kèršćanski župnik. Turski mudir. Jajce.

Selo Sitnica leži na drumu ogradjenom šumama i borovinom. Tuda prolazi većom stranom sve što putuje u Varcar i u Jajce. Na bërdu stoji stara kuća MuhareMage, od zdola podzidana starinskim zidom, od zgora iz dërveta. Bieli se iz daleka u toj tamnoj pustosi.

Kad se sutra rano probudismo, dodje nam opet u pohode čestiti Muharemaša, pitajući nas za zdravlje, kako smo spavali? i da li želimo još štegod. Mi smo bili od mehandžije podvorenji dobrom kafom, s toga netrebovasmo bišta, i zahvalili smo se agi na ljubavi, kojom nas je jučer podvorio. Kad mi na dvor, eto ti čekaju nas agini konji, sa još pet od komaordžijah. Aga se oprostio s nama sèzdačno i obeća nas posjetiti u Zagrebu, a mi mu kazasmo, da bi nas to iz svega sèrca veselilo, da mu možemo tada vratiti ljubavju njegovu nam izkažanu ljubav. Oko sedam satih ostavismo dakle Sitnicu i dodjesmo edmah u tamnu šumu, u kojoj raste ponejviše sám bor i smrekovina. U toj okolini sve do Varcara mnego je studenije podnebje nego li u Posavini. Đèrvlja nebiha se još zazelenila, ljubice počeše jedva cvjetati, a planine biehu pokrite sniegom. U sred guste šume leži selo Stražice, a kad se malko izvan šume pomolismo, vidismo s bërda daleko napred planinu Kraguljevicu i Stari Maj-

d a n. Pod nama ležalo je polje Oraovo i selo Orovlani pod planinom Javorovićem. S lieva biaše viditi nekoliko kućah od Ponora a kraj druma sve je šuma brezova. Kad se preko mosta nad riekom Ponorom, što u Krupu utiče, dodje na dugačko i široko polje gradačko i podražko, vidi se s desna selo Gradići sa starom gradinom, što stoji na jednoj glavici, i selo Podražice, od kojega kuće razsute su s desna i s lieva sve na okolo petja pod bërdima i planinama, što su pokriveni omarikom i borovinom. Tu je god. 1737. utaborio se bio za neko vrijeme Alipaša s vojskom, kojom je potuko kod Banjaluke hercega Hildburgshausena.

Kad sidjosmo na polje, duvao je studeni vietar sa planinah, a mi tèrkasmo na naših dobrih konjih, natjecajući se u tèrku simo i tamo. Drum vodi posred polja, na kojemu se množina marve pasla. Po bërdima biaše viditi stada ovaca i koza, koje pastierski rog, načinjen iz hrastove kore, iz daleka zvaše. Na jednome humcu vidi se sta-

rijsko mramorje s velikimi pločami. Inače je sva okolica pušta i tija kao jedan grob. U sredini toga polja odpočinjemo se, dok su komordžije s peržagom za nama stigli; zatim potjeramo uz dugačko bérdo, i došavši na vrh, ugledasmo u dolini lepo varcarsko polje s varošem Varcarom ili Varcari Vakufom. Drum u Varcar vijuga se pod visokom planinom Lisonom i vodi stermovito dole nad groznom zelenom dubljinom, po kojoj se kersti više potoka. Kad imadosmo za ledjima planinu, već nam biaše mnogo toplije, te mi odbacisemo naše kabanicce odmah kako ugledasmo Varcar.

Ova varoš leži medju planinama, te ima prikrojeno 300 kućah razsutih po dugackoj dolini, kroz koja teče Cerna rieka. Imala jednu pedesta liepura u džamiju pokrivenu olovom i još tri druge ležnije. Tu je stan rimskoga župnika, gorskog maraka i turskoga mudira. Kerstjanskih kućah ima lo 160. Targovina dosta je širokna, neobično žitna. Kad unidjosmo u varoš, našli smo mnogo svieća

po sokacih, te su se ljudi čudom čudili neobičnim prihodnikom. Po čaršiji namiestjeni su po redu dućani Tèrgovci su većom stranom Turci. Kuće su sve dèrvene na jedan boj ili pod. Mi odsjedosmo kod župnika fra Lovre Lacića, što je u Zagrebu polazio učione. Tu nas posieti i parok iztočnoga vjeroizpovedanja, a malo zatiem i mudir ovoga grada. Čuli smo, da je u Varcaru do skora bila kèrstjanska uciona, ali je sada po nečijoj lienosti zapuštjena. A i puk nam se je činio glupiji nego drugdje.

Poslie odmora od dva sata podjosmo napred, promjenivši konje i dobivši mjesto dobrih aginil nekakove mèršave kljusine. Došavši iz van varoši, ugledasmo s lieva na bèrdju staru gradinu, koja bieše negda dobro utvèrdjena. Put vodi preko stèrnovite gore, pa zatiem izpod bèrda uz vode Majdansk u. U tih gora ima mnogo rudah. Pod bèrdom Hrastlikom kod sela Hočure naš sam ruda gvoždja. Na majdanskoj gori tuku gvoždje, ali se tuda nalazi i zlato, srebro i zlato.

Jašeći napred ostavismo s lieva selo Čirn-kovce pod bërdom Vodicom, na kom se vidi neka gradina ili cërvina iznad dvora Hadži Alajbega Kuljenovića. Kad se dodje na begovu livadu, vidi se upravo napred visoko i šljasto bëndo Otomalj, a pod njim lezi varoš Gjulhisar ili Jezero na rieki Plivi, koja ovdje jezero načinja, Čitavo mjesto leži, tako rekući, na vodi, koja niz više malenih bërdašcrah skače dole i mline tjera. Bošnjaci zovu rado ovo mjesto bosanskom Venecjom. Više mješta diže se brieg Vagan, na kojemu se vidi neka stara gradina, ako se nevaram, od grada Biela Jezera, a i čitava varošica bila je nikada utvđena. Sad ima prieko osamdeset skoro samih turških kućah, dvie dërvene džamije i 11 dućanah. Od Varvara odstoji dva sata, te ima vèrlo liepi položaj, a bogata je ružama i cviećem, zašto ju Turci Gjul-hisarom, t. j. mjestom ružah, nazvaše.

Nas dočekà na čaršiji mješni knez, sa nekoliko krasno obučenih Arjautah, visokoga i tankoga

stasa i liepoga obraza. Knez nam pokloni niekoliko pastermah, što su u jezeru uhvaćene, a jedan Arnaut zamieni u hitnji moga nevaljanoga konja s drugim boljim i jačim.

Od ovuda vodi drum sve uzduž zelenoga jezera, što je $1\frac{1}{2}$ sata dugačko i $\frac{1}{2}$ široko. S obadvih stranah stisnuše ga visoka bërda, a s oba kraja vodi drum. Po vodi plivaju mali priprosti čamci i dërva što ih iz bërdah plave. U vodi ima svake vrste ribah, osobito mrenah i pastermah, a po obalama lete divje patke i guske. Na koncu jezera stoji na visokoj stjeni Zaslaphe, lietni dvor Hadži Alajbega Kulenovića, iz kojega se vidi po svemu jezeru. Krasan položaj, ali tužan pogled, jer je na okolo sve pusto i mèrtvo. Sve sâma gora bez kuće i stana, bez polja i baščah, a onaj bijeli dvor čini se da nesluži za stan mirna i naravotljubiva čovjeka, već za gnezdo grabežljiva orla što tu vrijeba na svoj plien. Da je ovaj predjel u drugoj zemlji, bio bi na glasu po čitavome svetu, a sada nitko za njega ni nezna. U staro doba činila je Pliv

granicu h èrvatskog a kraljevstva i nacija plivaèska biaše županija h èrvatska. Sad je već odavna izčezlo tuda ime h èrvatsko, ali još zovu neke stanovnike H èrvatjanima, što se, kako vele, neboje ni fraæra ni Turçina, a to će bogme u Bosni mnogo reæi.

Kad se napred po drumu ide, vide se s lieva po b èrdima razsute kuće od sela Mile. a za Zaslajjem ugleda se krasni slap rieke Plive, koja se ovdje u devet trakah preko stienah baca i novo jezero naæinj. Mi sidjosmo tu s konjah, jer je drum bio v èrlo st èrmovit i kamenit, a nasladjivamo se liepim pogledom na slap i na jezero, slu ãasmo s jedne strane bujavicu vode, a s druge nilo pjevanje slavulja sjedeæega u zelenom g èrmju, pod kojim su se pasle ovce i koze blejajući meketajući. U barah kreketahu žabe, iz daljine veæe pastierska trublja od hrastove kore. Tu tade u naravi smies života i m èrtvila, kao što se toj zemlji posvuda miešaju dva u naravi protivna ivlja.

Došavši pod bérdo, sjedosmo opet na konje i dodjosmo do nad džabinih barah, gdje stoji grob неког Turčina Džabe. Najedanput opazismo s drugoga bérda prema nama letiti dva konjanika. Kad oni bliže, reče jedan od komor-džijah, eto pratur jajački. I doista biaše župnik ja-jački fra Andrija Jurčević, koj nam do-đe na susret da nas pozdravi u ime kérstjanah jajačkih. Poslie niekoliko prijaznih riečih izvadi bocu s rakijom i napije nam zdravicu, kojoj mi odzdravismo. On me prisili uzjašiti svoga vatrena konja, i jedva krenusmo dalje, kad nam dodje na susret opet nova četa konjanikah. Bieše joj na čelu ja-jački mudir Osmanbeg u praćnji sa niekoliko oružanih bosanskih zaptijah i Arnautah. Kad je bio niekoliko korakah podaleko, sjaši skonja, te pohiti na susret da nas pozdravi. Sad moradosmo i mi sja-šiti i njemu na susret poći. Mudir pozdrávi nas po turski, davši nam svakome ruku, nu kad uvidi da u turskom jeziku baš niesmo napredovali, na-stavi svoj razgovor u polubugarskom i poluturskom.

Biaše čovjek mlad, obučen po europejski u pantalonih i cèrnoj atili. Samo na glavi nosio je fes, ovijen maramom po načinu turskom. Rodom je pravi Osmanlija iz Arnautske i poslan ovamo uprav iz Carigrada. On preda svoga žestokoga vranca konzulu, koj na njega uzjaše, a za se uzme drugoga konja od jednoga zaplije. Sad poletismo u skoku prema gradu J a j c u , koj bieše još jedan sat odaljen.

Iz druma vidismo pod nama duboki kotao, u kog se jezero izlieva; okolo nas liepi predjel zeleninom i kućama nakitjen, a iz daleka J a j c e , sa starinskim gradom na visokome bërdju. Svaki si može pomisliti, koje čuti obuzmu domoljubnoga Hèrvata, kad ugleda pèrvikrat ovaj grad, u kom leže tolike uspomene slavne i tužne. Tu stolovahu niegda jajački banovi: Tu je sjedio i ban V u k H e r v a t i ċ , za vrieme velikoga kralja Tvèrdka I., a za njime njegov slavni sin H e r v o j a V u k c i ċ H e r v a t i ċ , ban jajački, kasnije vojevoda bosanski, herceg slietski i namjestnik kralja Vladislava u Dalma-

eiji i Hrvatskoj. Tu je banovao i Radivoj brat kralja Tomaša. Turci uzeše taj grad po izdaji godine 1468., ali ga još iste godine otmu Hrvati pod Matijašem Korvinom, zarobivši gradskoga zapovednika Harambega. Zabadava ga obsiedaše iste godine po drugikrat sultan Mohamed II. sa 30 hiljadah Turakah, jer ga je Mirko Započki, djed kralja Ivana Započkoga, junački branio. Tu su zatim gospodovali knezovi Nikola i Lovro Hočki kao kraljevi i banovi. Godine 1480 popljeniše, izšavši iz Jajca, ban hrvatski Vladislav Egervarski i ban jajački Petar Doci ili Dovac skoro čitavu Bosnu, a godine 1493 obrani slavno taj grad od Turakah ban Vladislav Knežić (Kanižaj). God. 1499 biaše jajački ban Franjo Berislavić od Grabarja. Godine 1501 pobiše ovdje tursku vojsku hrvatski ban Ivan Korvin s Ivanom Karlovićem, Ivanom Zrinjskim i Bernardom Frankopanom. Petnaest godinah zatim obranio je grad hrvatski ban Petar Berislavić s Nikolom Zrinjskim, a opet godine 1521 i 1524 jajački ban Petar Keglević, ko-

jenu dođe na pomeć godine 1525. slavni knez Kostko Frankopan, te pobije tu sa svojimi hrvatskimi drugovi Ivanom Karlovićem, Ivanom Zrinski, Petrom Krušićem, Gregurom Orlovićem i Jurjem Blagajom do 20 hiljadah Turakah, dobivši radi ove pobede naslov „Defensor Illirici.“ Poslije nesretne bitke mehačke predade napokon taj grad Turcima godine 1528. Katzianerov ljubimac, ali slab junak Stjepan Gerborog, a od onda čam pod turskom rukom.

Na putu u Jajce priovedaše nam da je tamo puko glas med narodom, da će danas doći sedam konzulah od sedam carstvah, jer smo mi toliko konjah naručili bili. Kad unidjosmo dakle pod večer s našom velikom pratnjom u varoš, nadjemosmo sve sokake punе ljudstvom. Turci se klanjahu duboko, a kjerstjani nas pozdravlju veselim licem i odgovaraju glasnomu pozdravu župnikovu „Hvaljen Isus“ sa tihim „v a v i e k h y a l j e n.“ Kao kakove slavodobitnike odprati nas mudir prieko čitave varoši i prieko dugačkog verbaskog mosta

do župnikova stana. Poprati nas zatiem u istu sobu župnikovu, razgovarajući se s nama veoma prijazno još kroz neko doba.

Umorene od dugačkoga puta razblaži nas go-stoljubivi domaćina i župnik svojim razgovorom i ljubežljivostju, a šalivdžija Fra Pavao iz Dobreća razveseli nas pjevanjem narodnih pjesama uz javorove gusle.

VIII.

Jajce. Grad. Zapušćena cèrkva. Podzemno pokopališće. Gornji grad. Stari topovi. Kule. Katino bërdo. Stara varoš. Vodopad Plive. Gotička kapela sv. Ivana. Narodne ženske piesme.

Stara je rieč, kako Ratkaj tvèrdi, da je grad Jajce gradio неки talijanski graditelj na priliku napuljskoga grada Castello del uovo. Ali ja niesam u čitavoj okolici napuljskoj video stare zgrade, koja bi priličila gradu Jajcu, i s toga mislim da je svakako onaj, koj je dao graditi grad Jajce, podao mu ime radi toga, što bërdo, na kom je sagradjen, naliči jajcu.

Budući da biasmo odlučili odpočinuti jedan dan u Jajcu, upotrebismo taj dan da se razgledamo malko po gradu. Već oko osam satih otidosmo k mudiru na pohode, s molbom, da' nas vodi po va-roši. On nas podvori najprije limonadom, cèrnom kafom i čibukom, pa nas zatim odvede u grad, koj je za sve, a osobito za kérstjane, zatvoren. Ja sam ga malo pobliže razgledao. Sagradjen je na visokom kamenitom bërdru, koje ima doista na-lik nešta na jaje, obkoljen je dvostrukim čvèrstim zidom, što ga dieli na dvoje, a opasan je vodom Plivom i Vèrbasom, koje dvije vode sjedini ovdje sa smielim prokopom vojevoda H è r v o j a. U dol-njem gradu stoji velika d ž a m i j a , o kojoj se govori da je bila negda kraljevska kapela (?). Malo podalje stoji jedna z a p u š c e n a c è r k v a sa gola četiri zida, nu zvonik je sasvim sačuvan, samo što su Turci mjesto kubeta na njega metnuli šiljasti krov poput munare. Taj zvonik visok je 14 do 15 hvatih, te ima u dva reda oble prozore, razdieljene na troje tankimi okruglimi stupovi. C èr-

čka podugačka biaše sagradjena u slogu romanском, ima još sada male oble prozore, a s nutra vide se u zemlji podnožja kamenitih stupova, što su diekili cèrkvu na tri broda. Turci su htjeli ovu cèrkvu obratiti u džamiju i prizidali su nešta kao prodišnicu s napisima turskim, ali grom, koji opetovanio u džamiju udari, poplaši ih, te oni ostaviše cèrkvu pustu. Kažu u Bosni, da je ova cèrkva bila posvećena negda sv. Luki, nu po svjedočanstvu jedne listine pape Pia II. od god. 1461, vjerojatnije će biti, da biaše posvećana B. D. Mariji, pa da je u njoj počivalo telo sv. Luke, te je s toga rečeni papa na prošnju kralja Stjepana Tomaševića podjelio svim onim odpuštenje grijeha, koji su na Marijine praznike polazili ovu cèrkvu.

U dolnjem gradu nalaze se znamenita podzemna pokopališća, koja neki zovu tavnice džerže. Odmah kako dodješ u podzemne ove spilje, vidiš s desna u zidu izvajani kip nekog junaka s mačem i buzdovanom ili žezlom u ruci. Glavu i pèrsa razbili su mu Turci. S nutra

u sredini vidi se poveći svodjeni prostor, gdjeno bieše po svoj prilici grobna kapela; s lijeva u zidu vidi se kamena raka, a sa strane ima više rupnih i hrdnikah, u koje se sada nemože, jer su zasipani. Izpod srednjega prostora može se u drugi podzemni prostor, koji je sada takodjer na polu zemljom zasut. Tu je žaliloše gore i dole sve od turskih Bošnjaka prorovano, koji su tude tražili zakopano blago, nemisleći da će naći samo mrtvačke kosti. Ova običnita klepnja za podzemnim blagom, uzrok je bila svemu razoru starinskih spomenika bosanskih, a nezna se pravu, tko je u novije doba više razorivao ono malo ostanaka starinskih, da li turski ili krstjanski Bošnjaci, koji pod svakim starinskim kamenom i zidom slute zakopano blago i novce, nežnajući, da sve blago i bogatstvo ovoga sveta u čovječjoj šaki i pameti leži. Da oni više rade i da se više uče, neki tražiti tude napušteno bogatstvo, već ih su svojim trudom stekli, kao što čine izobrazeni pojedini

Gidranj grad, od Turečkog naziva **İğdir**, ili Ikisar, zatvoren je željeznom kapijom i tu ne-

smie nitko unutra bez dozvole poglavarstva. U srjedini zarastjenoga dvorišta (avlje) stoji iznutra drevna kuća, gdje je sahranjeno ono oružje, što je Bošnjacima za vrieme Omerpaše oduzeto. Na starinskim bedemih, providjenih vješto izrezanimi puškarnicami, leži niekoliko starih topovah u travi. Među ovimi znamenita su dva, od kojih ima jedan urezana dva gèrba, urešena sa slovima P. i H. a nad njimi sljedeća početna slova :

Nad gornjim gèrbom ;
V. I. G. V. V. Z. P. R. U. M.
C. I. O. H. C. R. V. H. Z. I.

Nad dolnjim gèrbom :
F. A. G. V. D. R. K. M. G. R. V. I. O. H. C. P.

Drugi top urešen je carskim austrijanskim gèrbom, te ima od zgora sljedeći napis :

**FERDINANDVS DIVINA FAVENTE CLEMENTIA
ELECTVS ROMANOR. IMP. SEMPER AUGVSTVS.
GERM. HVNG. BOHEM. REX. INFANS HISPAN.
ARCHIDVX. AUSTR. 1558.**

Sa bedema vidi se čitav jajački grad s varošom i predvarošom i sa svom krasnom okolicom. Isti ovaj grad branili su posljednjikrat bosanski krajišnici proti Omerpaši i carskomu nizamu, nu bjehu iztjerani iz njega a grad posiednu carski nizam. Tom prilikom razoren je topovima starinski kamenni most preko Plive, od kojega se sada vidi samo polovica, stojeća na jednom svodu.

Čitav jajački grad ima dvoja vrata i više okruglih i četverouglastih kulah. Od ovih zove se jedna kula **V u k a J a j č a n i n a**, po svoj prilici otca Hèrvojeva, koj, kako kažu, taj grad i sagradi; druga kula **M e d v e d**, treća **T a b i j a**. U dolnjem gradu stoji novija kula **H a d ž i A l a j - b e g a K u l e n o v i Ć a**.

Naprema gradu sa zapadne strane stoji bèredo **K a t i n o**, na kom, kako kažu, stojahu dvori Katarine kraljice bosanske. Prema jugu, prieko rieke **P l i v e**, stojala je stara varoš, gdje su našli rimske novce i neke kérstjanske starine, kao kérstice, pèrstenje itd., što biaše pokojni Juklè sakupio.

Pod varošom Jajcem, gdje su same dervene kuće, od kojih su manoge na starih gradskih zidinah sagradjene, utiče rieka Pliva u Vrbas. Ovaj vodopad Plive spada među najveće prirodne znamenitosti bosanske. Prieko sedam kamnenih razreda ili skalinah skače tu široka voda naprem visokim od nje izdubljenim stjenama, te se, baca velikom bujavicom, pjeneći i prašeći se, u devet ždralovih ili trakovih dole u dubljinu Vrbasa, iz visine od osam do devet hvatih. Mi gledasmo veličanstveni taj slap ili vodopad, stojeći na drugom kraju Vrbasa, te biasmo od vodenoga praha, što ga ljute pjene bacaju, sasvim poškropjeni kao od kiše, premda biasmo od istoga slapa udaljeni barem na devet hvatih. Šum bujajice čuje se na četiri sata daleko, a možebit i dalje. Silni ždralovi imaju toliku snagu da najveća dervica, što tude plivaju, tako hitro naoko vrte, kao da su kokove malene šibice. Još nijedna knjiga nespočenu ovaj slap, koji je mnogo znamenitiji od tolikih po Evropi na sva usta razglašenih.

Jedan sát hoda odstoji od Jajca stará dobro sa-
šuvana kapela s v e t o g a I v a n à , sagradjena u
g o t i č k o m slogu, nu nemogoh je posjetiti radi
kratkoće vremena. Kazivahu mi u Jajcu, da je ova
kapela pokraj cèrkve od V a r e š a i S u t i s k e
jedini stari spomenik viere kérstjanske u Bosni,
što je u cielevitosti sačuvan; nu čuo, sam kasnije,
da ima i u L i p n i k u , dva sata daleko od Ja-
p r e , u nahiji bihaćkoj, stara g o t i č k a cèrkv-a
pokraj monastira ristjanskoga.

U Jajcu sam pèrvikrat slušao narodne
ženske piesme, što se pjevaju u veselih
družtvih i po Slavoniji i Hèrvatskoj. Napjevi su ve-
oma liepi i milozvučni. Župnikov pomoćnik F r a
F i l i p L j u b a s obetà mi poslati u prepisu nie-
koliko takih piesamah zajedno s napievi, buduć da
je viešt muzici. Ja sam dvie do tri sám prepisao,
od kojih jedna ovako glasi:

Moj se dragi na put kani
Od mene taji.

Svi mu puti kaloviti,
Jer mi nekaže.

I ja podjoh u gjul-bašču¹)
Istom od jada;

U gjal-bašći sumbulj²) cvate,
Ja ga netergam.

Na sumbulju bumbulj³) pieva,
Ja ga neslušam.

A ja podjoh iz gjul-bašće
Istom od jada.

Glas mi stiže, haber⁴) dodje:
Eto t' dragoga.

Sritosmo se, ljubismo se
Istom od jada.

¹) Gjalbašća, Rosengarten, giardino delle rose.

²) Sumbulj, Hyacinthus.

³) Bumbulj, stieglitz, gèrdelac.

⁴) Haber, viest.

III.

Put u Travnik. Mudir. Krezlučki klanjac. Krezlučki han. Planine. Selo Kokići. Han karaule. Selo Karaula. Ručak. Djelilovac. Turbinsko bérdo. Turbe. Orašje. Vlahovići. Šipovi. Pirot. Kule Dervišbega. Travnik. Dolac. Stan župnika. Čerkva. Škola. Bašća.

Dne 10. svibnja krenuli smo rano u jutro iz Jajca put Travnika. Došavši pred konak mudirev, dočeka nas on sa 6 zaptijah na konjih i odprati nas jedan sat daleko. Prieko dèrvenih mostovah nad Plivom i Vèbasom vodi drum iz Jajca uz krežlučku rieku kroz jedan klanac, što ga čini planina karaulska i krežlučka. Kad se mudir s nama oprosti, htiede nam ostaviti svih šest zaptijah, da nas prate prieko planinah, nu mi mu se zahvalismo na toj časti, pa zadèržasmo, osim našega Mustafe, još jednoga zaptiju Šajtu Karabodžića iz Novoga Pazara, da nam kaže put. Poslije tri sata hoda dodjosmo do krežlučkoga hana, kod kojega se na zelenoj tratinici malko od-

počinusmo i kafom okriješimo, a zatiem nastavimo put sve uz bérdo kroz guste i visoke planine, pokrivene samom omarikom i jelikom, što čini da su sasvim tamne. Na njekih mjestih vodi samo uzka staza pod planinom nad ponori od stotine hvatih dubokimi. Pa postakom druku mora se kroz planinu pet satih jašiti, a mi vidismo iz daleka samo jedno, jedino razsuto selo Kokice, s lone strane ponora, u kom, sami Turci stanuju. Gde su najopasnija mesta, tamo stoje pandurice ili čardaci za pandure, koji bi imali tude čuvati putnike od hejdukah, ali mi nevidisimo nijednoga pandura, nego sve same prazne zapuštenе čardake. Tamne i guste jeli i omarika sakrivaju na njekih mjestih putniku svaki izgled, nit se tu vidi drugo rido, one malo staze, po kojoj konj lagano i oprezno preko šiljastoga kamenja ili preko dubokoga blata i širokih rupah koraca. Ovi žadni ljudi učinili su
Posle pet satih, veoma truduoga shoda preko ovih planina, dodjeljeno doh an aukcija ules. Ovo je najviša točka na planini, po kada i se iz Travnika

le, te se od tada može viditi na ~~dakto~~ i široko sve do sarajevskih planina. Dole u dubokom posorcu vide se razsute kuće sela Karaule s njivama i livadama, a posredst doline teče Lašva, koja izvire u karaulskoj planini a utiče u Bosnu rieku. Mi jašismo do pol sata stermovite dole u selo, te svrnu smo u jedan han kraj džamije. Tu na zelenoj livadi, kraj žuboreće Lašve, polegosmo i počivamo do dva sata, te objedovamo sasvim potarski, jer nam ručak pripraviše sami Turci.

Od Karaule dalje vodi drum najprije prieko malenih berdah, zatim sve ravno. Kad prodjosmo kraj sela Djelilovca, koje leži pod snježnatom planinom Vlašićem, dodjosmo na bero turbinsko, gdjeno studeni vietar popuhnu, te smo na harmak naše šube i kabalice potražiti morali. Tu na blizu leži selo Turbe, tako nazvano od tur-skoga groba, što se tu nalazi u jednoj dervenoj džažmiji pod sjenom velike lipe. Dalje idući viđismo s lieva pod Vlašićem selo Orasje i još

jedno nepoznatoga mi imena, s desna preko Lašve na bërdu sela Vlahović i Šipove. S daleka vide se tu već kuće Travnika, a kad se bliže varoši dodje, leži s desna kraj puta Pirota, lietni dvor Mehmedbega Hafis Adića, a od ozgo kule Dervišbega Teskeredžića. Došavši oko sedam satih na večer u Travnik, vidismo odmah na kraju varoši dvie kasarne i vojničku bolnicu. Od ovih je jedna kasarna zidana a druga dvoja zdanja jesu iz dërva. Kuće u Travniku također su većom stranom iz dërva, nu niesu tako razsute kao u Banjoj luci, već jedna uz drugu kao u nas. Nieke su s vana i s nutra dobrim ukusom sagradjene.

Mi odsjedosmo u predgradju Dolcu, kod župnika fra Antuna Tuzlančića. On nas primi veoma sèrdačno. Mi dobismo svaki svoju prostranu sobu i dobar krevet, za kojim najviše hliepismo. Poslije kratka odmora pogledasmo novu veliku cèrkvu katoličku, prije malo vremena dovršenu. Ona je prostrana i tvèrdo zidana, ali ža-

Bože ne u najboljem slogu, jer priliči više našoj
bitnici nego li cerkvi. Zvonika da kako neima, jer
turei nedopuštaju graditi zvonaice. Budući da je
siromašna na slikama, obećasme župniku dvie slike
sv. Petra i Antuna iz Zagreba poslati. Uz cerkvu
sagradjena je kuća za školu, koju do 60 djetce
polaze, čemu se ima narod zahvaliti brižljivosti
župnikovoj. Župnik ima takodjer prostranu baštu
i liepi stan, kao u obće svi skoro katolički župnici
po Bosni, a i dohodakah ima toliko da može do-
bro i pošteno živiti.

X.

Put u Gučjugoru. Lašva. Stari most. Dvor Hasanpašića.
Kula Mustajbega. Bérdo Gostunj. Gučjagora. Nova cerkev.
Graditelj Ante Sicilian. Starinsko groblje.

Mi smo naumili u Travniku ostati dva dana i
čekati na pismo iz Sarajeva, koje je imalo odlu-
čiti, da li ćemo napred u Sarajevo ili natrag u
Banjulučku. Ja upotrebih dakle drugi dan njekoliko

satih da posjetim bližnje selo Gučjugoru, te
da vidim tamo novu crkvu i staro groblje.

Na župnikovom debrom konju odoh s jednim
kalauzom sutra dan posle podne put Gučjegore.
Drum vodi prieko liepoga travanjskoga polja, za-
tjem na lievo prieko Lašve, na kojoj je starin-
ski zidani most na dva oka. Nedaleko od
njega stoji s lieva dvor Derviš bega Ha-
san pašića, a s desna na bërdi kula Mu-
staj bega Hadži Alića. Za ovom sledi
kèrstjansko selo Puticevo s dobrimi kućami i
dobro obradjenim poljem. Kad se dodje na bërdo
Gostunj, gdje stoji tursko groblje, a nedaleko
od njega kapela sv. Marka, vidi se na ši-
roko i daleko. S južne strane vidiš sve do planine
Trebljevića vèrh Sarajeva; sa sjevera pako
i iztoka leži pod planinama Gorčevicom, Uži-
ćom i Arežinom u liepih prostranimah selo
Gučjagora sa župom i novom crkvom, zatjem
Mosor, Bandol, Sumbulj, Mahala,
Radonici, Jezerce, Orašće, Čuklje,

Po lijska i Gra hov e i se starinskim grebljem, gdjeno se nalazi, kako mi moj provodnik kazao, grob nješkog I ve, od kog se pjeva da je tri sto godina živio i da je kroz to vrieme tri puta o Jurjevu novoga kruha jeo, a tri puta o Petruvu Bielu (potok) na ledu prelazio.

Veliko župno selo Gučagora leži na bérdu, pod kojim teče potok Huča ili Guča. Kad unidjoh u župnikovo dvorište, nadjoh četiri fratra, a sám župnik je spavao. Primiše me veselo, a bili su baš dobre volje, ustavši od ručka. Ja odmah pogledati novu cèrkvu, koja će biti najlepša u svoj Bosni. Sagradjena je po načinu kérstjanske basilike, ima leipo, ukusno izradjeno pročelje, ali žalibože četvèrokutne prozore, što slogu, u kom je sagradjena, ni malo neodgovara. Snutra razdieljena je na tri vode, ili broda, koje diele sa svake strane pet čitavih osmokutnih stupovah i dva polustupa. Duga je cèrkva 59 aršinah ili rifah, široka 26, visoka 25. Pročelje cèrkveno ima troja obla vrata. U sredini u pèrvom redu tri

mała a od zgora jedno poveće okno. Čemер ili nebo cérkve sagradjeno je iz dèrva, sva ostala cérkva iz tvèrdoga kamena. Graditelj joj je A n t e S i c i l i a n rodom iz Trogira. Načinio je osnovu za tu cérkvu polag stolne cérkve trogirske, ali su mu kasnije osnovu poniešto izopačili. On želi sve stupove izgladiti, da izgledaju na mramor. i načiniti veliki oltar i prodikaonicu onaku, kakva je u trogirskoj stolnoj cérkvi. Svi meštri, što rade na toj cérkvi, rodjeni su ili Dalmatinci ili Bošnjaci, i ja se rado razgovarah podulje vremena š njimi.

Odoh zatiem pregledati starinsko groblje, na kom se i danas još zakapaju ljudi. Na ovom groblju stoji mala nova kapelica. Starinske grobove pokrivaju i ovdje, kao svuda po Bosni, velike kamenite ploče, od kojih su žalivože mnoge izkopali za gradivo nove cérkve. Nu još ih dosta viri izpod zemlje, a na mjestih, gdje je voda zemlju oprala ili izlizala, vide se u zemlji takodjer kameniti sanduci, t. j. rake. Ja sam dao jednoga

akovoga naokolo okopati, i nadješ da je sanduk skupa sa zaklopcom zaista sasvim iz kamena. Sanduk ovaj biaše od zgora, gdje mèrtvac glavom leži, obli i širji, a odozdó, gdje leže noge, užji je i plosnast. Zaklopac je na vèrhu oblo uzvišen, a sav sanduk iz vana oklesan, da mu nemože toliko kiša ni vlažina nahuditi. Kad se zaklopac digne, vidi se sanduk iz nutra sav izklesan i izgladjen. Od zgora na širjoj strani ima na vèrhu malu obla uložinu, gdjeno glava mèrtvaca leži, a u sredini načinjeno je na dnu sanduka okrugla rupica, kroz koju može odticati kiša i vlažina. S toga sam, premda je isti dan kiša padala i sva zemlja premokra bila, ipak sanduk s kostmi mèrtvačkimi iznutra sasvim suh našo. Ovi dakle naši staroslavenski kameniti grobni sanduci razlikuju se sasvim od grobnih sandukah rimskih i drugih narodah. Na njekih miestih po Bosni, po Dalmaciji i Hèrvatskoj itd. običavali bi mjesto kamenitih pločah stavljati čitave kamenite stiene od 50 — 100 centih težine, te ove stiene uresivati svakojakimi simbolič-

kini slikami, kadkad i s napisima, koji su do danas još dobro sačuvani *).

Na gučjegorskotom groblju ima još jedan starinski grobni spomenik, koji sastojei iz od ozgo okrugloga a od ozdó plosnatoga kamena, što je

*) Bosna je prebogata starinskim groblji, koje tamo različno zovu. Tako vele Mramorje, onakomu groblju gdje na grobovih leže kamenite ploče položice. A Mašata i Stečki onakim, gdje kameniti spomenici stoječki ili posadjeni stoje. Mnogi od takovih stečaka imaju snage od 80 do 50 volovah. Ovdje ču spomenuti samo njeka dosad poznata mesta, gdie se nalaze taka starinska groblja:

1. U Čemernom nad Visokim varošom ima veliko groblje u planini, i tu nadje jedan fratar kamenitu ploču s napisom: da je tu pokopan sin kralja Tvrdka, i da tu leži takodjer njegov liečnik, a grob da je dala načiniti žena mu. Tu su našli takodjer novce od Tvrdka kralja. (To mi kazà Stjepan Šešlić u Banjoj luci.) — 2. U Slivju i u planini Morine ima do sto grobovah i narod ih zove gèrčko groblje. U Slivju ima i Vukicev kamen na kom je izrezan čitav čovjek na konju. Jednom rukom dèrži uzde a drugom kopje. 3. Kod Sutiske ima staro groblje s kamenjem od 30 volovah snage, sa slikama i rezarijama. — 4. U Mišincih u nahiji dèrventskoj ima stečakah. 5. Blizu sela Dubočca u istoj nahiji ima na groblju zvanom Danica veliki grobni kamen fra Andrije Dobročanina. 5. Kod sela Štrepcì u nahiji berčanskoj, starinsko mramorje. 6. U selu Brajkovići kod Gučjegore, starinsko mramorje. 7. Pri selu Šujici, oko Stéržana, ima starinskih grobnicah s rimskimi (?) napisima. — 8. U župi Vidoši ima stečakah. 9. U župi Čukliću

pozadju na čelu položen ploča. U sredini kamena stojeći sa jedne strane mladi mjesec, a sprica izrezan je koraš. S jednoga i drugogata krajā koraša stoji sljedeći napis, na koliko se čitati može:
**СИЕ МАЖИ ПОСТЪРЕ КУЧЕТНУ СВОГ + ГИЛНИ
БОТ) ВО ЂАТЬН + СПИН ЕВО ВИЩИ.**

Travnik, Kajmakan, Izmajilbeg, Dervišbeg, Teskaredžić, Popova kuća, Jekaterina, Ahmetbeg, Vilić, Crkva sv. Katalinije.

- Ako je istina, da su kod Travnika niž Lašvu ne smjestu Putačevo mizkepali rimiske novce, i dva sam led Livna, na groblju Lipa zvanom, imat stečakah i čitavih kamenitih sandukah sa slikama i reperijama. — 10. U selu Lopatino kod Ljubuncića sela imat stečakah. 11. U selu Žirovčiću kod sela Ljubuncića na putu u Livno, i u selu Vašarovine imat stečakah. 12. Na groblju Mirkapi kod Livna imat velikih kamenača sa slikama. 13. Kod sela Glasinca u sarajevskoj nahiji imat na polju veliko mramorje. 14. Kod Radakova sela veliko mramorje. 15. U Grabovcu i Gudobojgori, opet mramorje. 16. Kad Kreševa imat velikih stečakah. 17. Kad Jezerac u Hercegovini imat velikih kamenitih gredah i pločah na kojih se vide kipovi i pisma. 18. Kad Stolac na Vidovom polju imat stečakah. 19. Više Ljubina u planini Morine imat stečakah. 20. Banje Državice imat stečakah sa slikama. 21. U Čaplini, imat velikih mogilah i mramorja. 22. Kad Mestara imat mramorja. 23. Kad Bure imat stečakah.

da se tu nalaze stare zidine, opeke itd., onda ne ima sumnje, da su već Rimljani ovo mjesto posetili. Pod bosanskimi vladari bila je ovo mjesto utvrdjeno, a kralj Tvrtko sagradio je, kako kažu, tvrđi grad, koji i danas još stoji. Turci naciniše Travnik glavnim mjestom u Bosni, i tu je stolovao vezir sve do Omerpašinih vremena. Sav Travnik sa svojimi predvaroši Illovacom, Vakufom, Grahovikom i Dolcem ima do 12,000 dušah, ponajviše Turakah. Kućah ima do 2000. Džamijah 16, od kojih bila jedna kerskijanska crkva sv. Kate, sagradjena na okrug kao rotunda. Stari grad, sazidani na berdju nad varošem, imade sad još jednu okruglu kulu i opasan je zidom. Unutra stoje topčije. Kuće u varoši jesu sve iz dřeva, ali mnoge su podzidane, jer od spoda raz zemlje jesu magaze, staje itd. Čaršija je veoma velika, te ima mnogo dućana. Robe ponajviše sarajevske, tèrstjanske i nešto bečke. Ove dućane obletju, kao leptiri cviče, ponajviše Arnavuti, oštrogat i hudoga pogleda, pa nizamski voj-

nici, koji neostaju na jednom mjestu za koji časak, već kamo oni sjedni, tu ostanu na veliku tugu tègovca dva do tri sata sjedeći, mučeći i vrebanjući na robu, a nitko ih tjerati nesmije.

Drugi večer našega bavljenja u Travniku htjedosmo posjetiti kajmakanu u njegovome dvoru. Nenadjesmo ga kod kuće, nu čekasmo ga ipak neko vrijeme u njegovoј dvorani, koja je nješto po europejski uredjena. Čuvši zatiem da se nalazi u pohodu kod Izmailage, bimbaše od topčijah, odosmo u stan svega, te nadjesmo oba zajedno. Kajmakan i Izmail ili Zmajilaga, oba Osmanlije, primiše nas veoma uljudno. Poslije pozdrava sjedne prvi po europejski na stolac, a drugi, kojemu ima već blizu 80 godina, sjedne po turski na povisoki divan. Počastiše nas šerbetom, čibukom i kafom. Kajmakan je žalio, da nemožemo doći na večeru, na koju nas je pozvao bio. Nu mi nemožemo primiti poziv, jer večera počima u ramazanu stopovi u 11 satih po noći, a mi su se od puti, htjedosmo poći ranije spavati. Izmaililaga

moli nas, ako dragikrat u Travnik dođemo, da se
k njemu svratimo. Jedan bio je prijazniji od dragoga,
da li im je jedno sercatilo, to ne znam. Odosmo za-
tien u dvore Derviš bega. Te skoro nedžića,
rodom iz Duvna u Hercegovini, kojega drže za
jednoga od najbogatijih spahijah u Bosni. Njegova
kuća je svakako najlepša i najčistija u svetu Trav-
niku. Dodje nam na susret do skalinak i primi nas
veoma ljubežljivo, slavenskom gostoljubivosti. Bi-
aše odjeven siyim pantalonim, syielom modrem sur-
kom i mörkim kaftanom. Dvorana, u koju nas po-
vede, uređena je sasvim po europejski, tu ima i
kanapéah i fontellah i stoljash i stola, na kom
stoji ura i posudje s ovitnjem. Na steni visi i ve-
liko zrcalo. Meni se je činilo kao da sam došao
u pohodu kojem je hegetomu plemiću hrvatskomu
od prešastnih vremena. Bjaše tu u pohodu tako-
djer Mehmed beg Afis Adil iz Pirote, Tur-
čin po starom. Demaćin Derviš beg jest čovjek
ugledan i gladak, zauzet za reforme i napredak,
napreganja kćerstvima, nehtjede podpisati tučne preti-

bivšemu travničkomu kajnakašu Šefki-Efer-dijiju, kojega Turci obtuziše u Carigradu, jer je klerstjane branio. Mi se razgovarali s njime o svadbenu i o našem jeziku, kojega veoma cijeli i o kojemu reče, da se najbolje govori u Hercegovini, jer nije tako pomješan s turskim rječmi kao u Bosni. On žali na Bosnu, što je tako daleko zaostala za drugimi zemljama slavenskimi, — poznata ponješto bjezinu prošastnost i uzrok propasti, tuži se na drumove i na glupost ljudi, koji nisu nikuda putovali i ništa vidjeli. Sèrdačno nas pozvao na kenak, ako se još jedankrat navratimo u Travnik i mi se oprostimo s njime uprav kao s prijateljem, jer su nam isle njegove rieči do sèrea, a nisu ni naše udarale na nezrelu čut.

Posjetismo još u Travniku kuću popa Gjoke Kojdića, mu nadjosmo kod kuće samo porodicu mu. Njegovi sinovi primiše nas čestito. Vido sam u sohi jednu dobru staroslavensku sliku, a domaća kćer Jekatarina ili Jeka podvori nas sladkiju i kafom, poljubivši nam ruke. Njezina odjeća,

ukrasi još većma njezinu liepu priliku. Imala je svilene dimlije i cèrvene papuče na noguh. Oko tijela svileni šarenici pás. Vèrh tanke košulje kratki èurak s peremom, na kojega kadikad sviljeni kaftan bez rukavah navuče. Na glavi cèrvennila se je kapa s visećom modrom debelom kitom, a na vratu sjalo je njekoliko dukatah. Htjedosmo još posietiti A h m e t b e g a V i l i c a , koji s Dervišbegom nehtjede takodjer podpisati tužbu proti Šefki - Efendiji, ali on bješe u haremu, te ga mi na našu žalost nemogosmo viditi.

S mojim prijateljem A. V. želio sam još razviditi nekadašnju cèrkvu sv. K a t e , a sadašnju džamiju. Kad mi na vrata avlige, eto ti stupa pred nas nizamski vojnik sa sabljom te reče nešta po turski. Mi ga nerazumjesmo, već to jedino vidismo da nas nepušta u nutra. Kad smo pošli malo dalje, psujući da nemožemo viditi cèrkvu, pridruži se k nama skrovito jedna kérstjanska žena i reče: „Ono je bila negda sveta naša cèrkva, sad u njoj Turci barut čuvaju, ali bit će

opet naša ako Bog da i sveta Maria.“ To reče pa otide, vidivši da se nekoliko Turaka približuje.

XIII.

Povratak. Djelilovac. Plaćina Gostilj. Kadina jama. Vitolje. Kozice. Prolazak preko mosta. Turski udes. Veliki Ugar. Ugrići. Skender Vakuf.

Dan prije dodje knjiga iz Sarajeva, koja mogu prijatelja A. V. prinuždi, da se vrati u Banjuluku, te tako se razpadne sva naša liepa osnova. Mi biasmo naumili posjetiti Sarajevo, a mimogređu na putu monastire Fojnicu i Sutisku, gdje sam se nadao naći štogod zanimiva glede spomenika umjetnosti i književnosti, a čuo sam da se u Sutiskoj nalazi neki bosanski ljetopis, kojega bi bio rado izcérpio. Nu sve moje nade odu u vjetar i mi krenusmo dne 13. svibnja natrag put Banjeluke.

Da nemoramo natrag po istome putu naumili smo udariti preko planine Ugra, pred kojim imenom sgrozi se svaki putnik kad ga samo čuje. Kre-

nuvši iz Travnika oko sedam satih u jutro, dođosmo za dva sata u Djelilovac, gdje smo se malko odpačinuli, a odtuda se popjesmo po kiši na planinu Gostilj, na kojoj je sjalo sunce. Poslije šest satih težkoga hoda dodjosmo uz kadinu jamu kroz malo Vitolje u veliko Vitolje. Kadina jama stermoviti je ponor, nad kojim vodi uzka stazica, po kojoj konj jedva proći može. Tude se je njekoč vratjao u Travnik njeki zlobni kadija, kad je izreko krivi sud nad siromašnimi kérstjani, što bijahu nedužni od Turakah obtuženi. Kada dodje na onu stazicu, poserne mu konj i pade zajedno s gospodarom u ponor, te se razbije na više komadah. Od onoga vremena zove se taj ponor Kadina jama.

Veliko Vitolje neodgovara baš nimalo svomu imenu, jer sastoji iz njekoliko kućah, koje se s daleka jedva i vide. Mi se navratismo u han, dadosmo na zelenoj mokroj livadi prostreti naše člime i objedovasmo tu pod nebom, ali ne pod vedrim, jer se oblaci dizahu iz svih stranah. Han-

džija, rodom Arnaut, podvorí nas janješom, pila-
 vom, pitom i kajmakom (vèrhnjem, skorupom), a
 mi smo još k tomu ponjeli bili varene pastèrme iz
 rieke Lašve, što smo u Travniku kupili, te tako
 bijaše ručak za Bosnu baš gospodski. Okrijepljeni i
 ponješto odmoreni nastavismo za jedan sat naš
 put preko stèrmovite planine K o z i c e , a naši ko-
 nji moradoše uprav kao divje koze uvjek uz bèrdo
 pa niz bèrdo po kèršovitih stazah i golemyih rupi-
 nah. Kad mi na vèrh planine , a eto ti pozdravi
 nas krupna kiša ; zaklona tu nebiaše, kući ni ko-
 libi nigdje ni traga , a mi moradosmo niz groznu
 stèrmovinu gaziti po blatu konjima do tèrbuha. Sva-
 kim korakom posèrnuli bi naši konji i sklizali bi se
 kadikad na više korakah daleko, pa ovaj put tra-
 jaše preko pol sata. Na jednomo podosta groznom
 mjestu pade M. s konjem u jamu i u blato , a mi
 ostali njihosmo se na naših konjih kao brod nad
 valovima po buri. Kad smo ostavili stèrmovito
 bèrdo za lèdjima, moradosmo preko njekolike dèr-
 venih mostovah, načinjeneh iz okruglih neotesanih

emarikah ili borovinah. Po ovom mokrom i mastnom dèrvetu nemogahu stupati ni konji ni ljudi. M. pade opet po drugikrat s konjem u sried mosta. A. V. sa slugom i sa još dvojicom od pratnje htjeli su umno proći pješice preko mosta, ali neučiniše još dobra koraka i već ležahu sva četvoricu na mastnome mostu, a konji za njimi igrase poljku. Vidivši ja pred sobom ovaj prizor, krenuh s konjem u grabu i prodjoh sretno kroz blato i vodu, dočim se moji drugovi spremahu u sried blata opet na konje. Nešto u jedu, nešta u šali podjosmo napred i upazismo tek sada Huseina Turčinu od naše pratnje sjedećega mirno na jednome bumiću, i gledećega, što tu biva. Ja ga upitah: „Huseine, jesli li sretno prošo?“ On odgovori lagano: „Eh vallah.“ Ja nastavim: „pa zašto niesi pomogo gospodi kad su padali?“ On odgovori: „Bieše im sudjeno!“ „Ma mogli su polomiti noge i glavu,“ primjetnuh ja; „pa bi im i to tako sudjeno bilo,“ doda Turčin i razgovor biaše svršen. Na to udarismo mi svi nehotice u smiek i tiešismo se u na-

šoj velikoj nevolji, jer turski u deshtjedel da imademo takov ražan put i da stavljamo na kocku naše glave i naš život.

Kad imadosmo za nama groznu Kozicu i nesretne mostove, počesmo se penjati uz visoki stermoviti veliki Ugarr. Da je Napoleon nekada na mjesto Apeninah morao sa svojom vojskom preko velikoga Ugra i Ugričah, neznam bi li ikada onu slavu steklo, koja ga je dočekala za Apeninama. Koj ovuda sretno prodje po lošom i kisovitom vremenu, on može jamačno kazati, da ima nešta junačkoga u sebi; ali težko mislim da ima na svjetu vojske, koja bi tude po sadanjih putevih sretno i slavodobitno prošla. Toliko znam, da svaki putnik, koji je tuda putovao, njekom grozom spominje ovaj put i da nešta istine leži u pripovjeti, koju u Travniku slušasmo o njekom krupnom debelom Fratru, koji putujući tude sa još dva druga, sidje na pol planine s konja i stade tražiti nješta u visini. Kad ga zapitaše drugovi šta da traži,

misleći da je štogađ izgubio, odgovori im tužnim glasom: da traži čvrsta granu na koju bi se mogao objesiti, jer nemože dalje a vidi da će svakake u toj planini poginuti.

U toj visokoj stermovitej gori, neživi drugo do hajdakah, medvedah, vukovah i divjih kozah pa se tu još ležu orlovi, sokolovi, tetriebi, a svuda je sve gluhe i pusto. Mi se mučimo jašeći do dva sata gore i dole, uz bérdo i niz bérdo, a na stermovitom drumu nevidismo drugo do dubokoga blata i šiljastoga kamenja, što iz zemlje viri iznad tisuć jaminah i rupinah. Duboko dole pod bérdamama baca se niz golo kamenje rieka U g a r , koja sve to više raste što niže pada. Gore na planini rasle sáma gusta zelena omarika i borovina, medju kojom se goli kamen bieli. Drum po kojem putnik nad strahovitim ponori jaši ili hoda, tako je uzak i neravan na njekih mjestih, da svakoga groza popada kad pomisli na opasnost u kojoj se nalazi. Kad se dodje na vrh Ugra , liepo je pogledati

oda se u strašnu zelenu dolinu koju oživljuje sređerna rieka sa svojim bujnim žamorom. Ali novi adi čekaju putnika kad se baci na drugu stranu lole niz planinu. Tude se na konju dole spustjati stokrat je dakako gorje nego li penjati se uz bérdo. Pa kad si jedva jedanput prebacio veliki Ugar, da kad njekim ponosom stupaš napred i potjerad ionja, zastru najedankrat tvoj put nova još stenovitija bérda, a to su dva Ugrica koja se ližu u visinu, a padaju dole kao dvije ljestve jedna uz drugu naslonjene. Tude nemogosmo raditi blata i stermime proći sámi na konjih. Naši pratioci ili komordžije moradoše nam držati konje da ne pokliznu i da se skupa s nama nestrovale i ponor, a gdje bijaše sám kamen, tud hodasmo ješice i skakasmo od kamena do kamena i od upa do rupe.

Bijaše već noć, kad slomljenimi udovi i umoreni tielom i dušom ugledasmo luč na munaru od Skender Vakufa, gdje naumisno prenočiti. Mi potjerasmo naše konje prema luči, koja nam je

svjetila kao trim kraljem zvezda predhodnica. Ali jedva što ugledasmo pèrvu kuću, zaviknu naši pratioci da stanemo jer se nemože dalje. Eto ti opet nove bide za bosanskoga putnika, rekog ja, bez da sam znao što je. Poslje tolikoga umora i poslje grozovitoga putovanja od 14 satih, nemogosmo unići u mjesto, gdje nam bijaše stan priredjen, a zašto? jer čuprija što preko rieke Svrati kavice stavljena bijaše, sada od silne kiše sa svim razorenata ležaše. Mi moradosmo dakle sjašili Konji preplivaše vodu, a nas vodiše sve jednog za drugim dvojica od pratiocah, po uzkom bërvu što su preko vode bacili bili. K tomu biaše još tmina i mi nevidjosmo kuda koracamo. Oko devet satih po noći dodjosmo napokon u Omeron han, poslje kako smo iz svega gèrla vikati morali da nam donesu fenjer ili svieću, jer nam ni konji nevidjahu više kuda koracahu. Došavši u han legosmo se trudni i na polu mèrtvi na tvèrdi pod po kom bijaše prostèrto njekoliko starih sagovači pod svakim jedan jastuk.

XIII.

Skender Vakuf. Šalajsko polje. Ravanjsko polje. Vranja.
Škоловац. Čoban iz Javorana. Zeba. Jasle. Tiesno. Dívi.
Karanovac. Banjaluka.

Skender Vakuf, u kom prenoćismo, ži u jajačkoj nahiji. Bošnjaci dèrže ovo mjesto i varošicu, jer ima jednu džamiju i tri begovska džaka. Neznam kojim imenom bi kod nas naveli ovo mjesto. Plativši u hanu za nevaljani onak i večeru dva dukata u zlatu, nastavimo naš put sutra dan u sedam satih preko vajnske planine Omare, u kojoj sama omarika iste. S jednoga polja vidili smo u daljini sa zadne strane planinu Čemernicu i pod njom da Mokriluk i Baština. Izpod vakufske planine dodjosmo na Šalajsko polje, na njemu pod vrhovinama leže sela Šalaj i Rajić, a sred polja novo i staro groblje kjerjansko. Preko Hotilovacke rieke došavši i drugo polje, vidismo s lieva selo Hotilo-

viće, a odpočinu smo poslje tri sata hoda na Rapskom polju kod turskoga hana, u koj nas pozdraviše velika pseta, hvatajući od jed naše konje za repove. Poslje kratka odmor moradosmo preko vode Vranje, što dieli travniški kajmakluk od banjalučkoga, i dođosmo u planinu Tisovac, u kojoj raste sam liepa bukovina, javorika i tisovina. Vidismo s levi kod Imžibegova hana planinu Lunjevac i Drobinsko polje, na kom smo počivali na putu u Travnik, a s daleka virio je izpod oblačaka Sokolovac sa selom i starom gradinom istoga imena, nad riekom Sanom. Sprestiv se niz javorsko bérdo, odpočinuli smo poslje dva sata hoda opet kraj puta pod velikom lipom i začudili smo se lieponu posadu črešnjaka koje u dva reda kraj puta njeki čoban iz Javorana posadi. Taj čoban dobio bi od svake druge europejske vlade za taj svoj trud nagradili barem pohvalu; ovdje neima druge do blage slova od putnikah. Pri povjedahu mi kasnije, da te

svih ljudih, koji za obćenito dobro rade, imade
še u Bosni, jer štogod je u toj zemlji boljega i
uspšega načinjeno, sve su to ponačinili pojedini
udi. Tako su sve skoro džamije, bunarove, mo-
eve, tarac ili kaldermu itd. pojedini ljudi graditi
ali, ili za svoju dušu, ili za milostinju, ili za svoju
prist.

Poslije kratkoga sanka na javnome putu, uz-
imo se na bérdo Z e b u , odkuda se vidi polje
ju b a č e v o i planina L i p o v a c s bliza, s
deka pako planina M o t a j i c a na desno, a K o-
a r a na lievo. Kad se odtuda dalje jedan sat
ši, dodje se do stermovitoga bérda J a s l e na
ibačkoj planini, pod kojim vidiš duboko dole K a-
n o v a č k o p o l j e , okruženo zelenimi go-
mi i urešeno žitorodnimi njivami, posred kojih
te rieka V e r b a s . Tu leži kraj puta semotni
n K a r a n o v a c Alibega D ž i n i ĉ a iz Banje-
te. Duboko dole vijuga se niz bérdo, kroz gođo-
menje i stiene, potok S v r a k a v i c a , kojega
egazismo kod Skender Vakufa, a nad njim bieli

najneizobraženijimi zemljami sveta. Domoljubni putnik našega naroda mislit će pako tužnim sercem na žalostnu ovu zemlju ili ju je skroz proše ili u njoj samo zavirio. Na putu svome nije dakako ni on vido drugo do golemih i gustih planinah, pustih dolinah, zapuštenih poljih, razsutih selah, oborenih gradovah, neradjenih već samo po marvi i konjih izgaženih drumovah, neuredjenih potokah, zanemarene marve i konjah, razderanih ljudih. Ali kad pogleda dublje u zemlju i narod, budi koje vjere,*) vidi da u zemlji leži mnogo bogatstva, a u ljudih mnogo dobra sakrivena. Bosna ima rudah zlata, srebra, gvoždja, čelika, olova, bakra, midea, sumpora, živoga srebra, hērmze, sadre, stive, te istoga dragoga kamenja;

*) Čitavo pučanstvo u Bosni broji po službenom izvještju što sam ga tamo dobio, ukupno 1,077,865 stanovnikah. Naime: Turakah 384,000. Starovjercah ili Rištjanah 561,000, Katolikah ili Ketrjanah 122,865. Ciganah 8000. Židovah 2000. U Hercegovini ima svega skupa stanovnikah 289,000. Naime: Turakah 68,000, Rištjanah 180,000. Katolikah 41,000. Dakle u čitavoj Bosni i Hercegovini svega skupa stanovnikah 1,366,865. Marača plaćaju svega 3,830,000 groša.

ima vodah liekovitih topnih i kiselih; rodi raznim žitom i voćem, kakovo na jugu i sjeveru raste; ima jezera i vode bogate ribami i prikladne za fabrike. Národ je kriepak i tvérd na tielu, blag na čudi, bistar umom, vješt od naravi svakomu mehaničkomu poslu. Što ima značajnih pogriešaka baštinio ih je po različitoj vjeri, koju mu donesoše ili narinuše iz Rima, Bizanta i Meke, te po običajih kojimi ga upoznà izztok ili zapad.

Nehajnost za svoje, lukavost naprema nepoznatomu i poglavarstvu,^{*)} méržnja prema napredku i svemu što je tudje, a i povjerenje u udes, to su glavne mahne stanovnikah bosanskih. Nit je kers-

^{*)} Evo jednoga primjera o lukavosti bosanskoj. Prije nego odsmo na put u Travnik dodje u jedno jutro pred austrijskoga konzula Lazo Šobata iz Trešelja sa svojom domaćicom t. j. ženom Stojom, i stavi sljedeću tužbu. Evo mene i moje žene, koja mi je doniela u kuću kao udovica svoje pet djetce, a imao sam s pèrvom i ja svoje pet djetce. Dvoje nam je poumèrlo i ostade njih osam. Jučer (5. svibnja) slavilismo kod kuće rišljanski Gjurgjev danak, pa pošlo blagovasmo, odu djetca na polje i s njima pastorka Trivuna 15 godinah stara. Kad eto ti dodje iz nenada Gjuragi Balaban, bećar i

tjan niti ristjan ono što su bili stari Bošnjaci i njegovi pradjedovi, ali nije ni turski Bošnjak turčin, jer nauk Muhameda nije satro u njemu narav i čud slavensku, ni ljubav k običajim i jeziku pradjedovah svojih. Ja bi reko da turski Bošnjak još uvjek najčistije govori bosanski, samo kad hoće da ne mieša turske rieči. Njemu je Osmanlija još uvjek tako tudj, kao svakomu od našega naroda. On ima u svome ponašanju još uvjek nješta uglađenoga i prijaznoga što je naslijedio od svojih plemenitih predjah, ili štogod skrovnoga što mu je ostalo od stare vjere Bogomilah. Mnogi Begovi i Age bosanski jesu surovi, žestoki, nemilosèrdni.

---

lopov, s Gjurgjem Šobatom i Damjanom Dukićem, te oteše na djevojku pastorku, odvedoše ju u šumu i povedoše ju sve do Maglaja. Do onle joj se znade trag a dale nikako. Sad, nastavi Lazo, pomagaj ti gospodine, pomagaj ti od neba do zemlje, u te ja gledam, kako me ti naučiš tako da bude.“ Konzulu i svima nama bješe žao Laza, a još više njegovu ženu, koja je sve plakala za svojom oteatom kćerju. Konzul poslā odmah Lazu sa svojim momkom k Mudiru da mu pomogne, a Mudir zapovjedi jednome zaptiji da otide u potjeru za Balanom i da dovede natrag otetu djevojku. Lazo otide

ladu se nadvladati od strasti, rado gospoduju i
rave silu; ali to su mahne svakoga mogućega
šlemstva što nije učilo knjigu nit je bilo u zgodi
la izgladi čovječju narav i ljudski duh i sèrdce.
Ljudi rímske vjere nehaju toliko za svoj narod,
za svoj jezik i za stare običaje, koliko ljudi vjere
gerčke. Fratrovi bosanski niesu nikad pomislili da
avedu u cèrkvu jezik slavenski, jer su priljubili
zapadnu skrovnost i tajnost. Često zovu starovjerci
katolike magjarima i latinima jer su primili vjeru i

---

jakodjer u potjeru, ali po drugom putu, pa ostavi svoju ženu kod konzula da čeka dok se vrati djevojka. Mi odosmo na put, nezna-
jući što će biti, nu kad se vratismo, bijaše naše pèrvo pitanje u Banjojluci, kako je s otetom djevojkom? Sad smo tek saznali da je
onaj Lazo i sám bio s otmičari u porazumljenju, te da je došo na
tužbu samo s toga, što je htio ženu prevariti i od kuće ju za njeko
vrieme odpraviti, jer ona nehtede nikako privoliti udatbi svoje kćeri.
Kad je svoju ženu ostavio sám u Banjojluci, ode potajno za otmi-
čari, bješe na svatbi svoje pastorke, dade pri popu dozvoljenje k
vienčanju, a kad bijaše sve svršeno, dodje po svoju ženu i reče,
da je sad prekasno plakati i zabadava tužiti se pred turci, jer se kći
već udala, a on je morao dati svoj blagoslov.

8*

običaje ili od strane magjarske ili talijanske, dočim nje katolici opet zovu ili gèrcima ili vlasima, a sve je prekrilio duh proroka od Meke i Medine i zastro im put da nemogu ni duševno ni materialno napred, niti mogu mislima poletiti u visinu. Duh prosvjete i napredka može se usaditi u Bosni samo putem probudjene narodnosti i samosvjesti, dok ova spava, ostat će i Bosna u barbarskom mèrtviliu s kojim se nemože nijedan narod spasiti.

XV.

DODATAK.

Kad je ova knjiga već pečatana bila, primio sam od vriednoga bosanskoga spisatelja otca I. G. Martića iz Kreševa prijateljsko pismo, u kojemu neke moje pogrieške glede napomenutoga po meni na listu 92. tobožnoga groba kralja Tvèrdka izpravlja. S radostju priobćujem evo rečeno pismo koje ovako glasi :

Presvjetli Gospodine !

U Vašemu lanjskom putovanju po našoj otačbini, primjetujući opazno na sve ono što naših starinah izpitatelju liči, nabasaliste na njekog u Banjojluci, koj vam kaziva da je neki Fratar u pla-

nini Čemernici više Sarajeva rovio stare grebine i njekakve znamenite nadpise nahodio. — Onaj Fratar bio sam ja, koji sam na takova rovljenja usudjivao se, ali dužnost mi je vašu vèrlu skèrbljivost izvestiti da niesam ništa važnijega našao osim jedne čaure (cronium) u grebu jednog giganta starih naših, pod nadpisom **Остоје Крстича**^{*}) koja je u svom obsegu veća bila od dvie glave današnjega naraštaja ljudih, — i osim onoga nadgrobnog pisma kneza Batića koga sam tada u Danici Ilirskoj, čini mi se g. 1852—3. **) pod naslovom „Mali Dubrovnik“ nacèrtao i priobčio. Taj nadpis, da se nebiste trudili tamo tražiti, prilažem ovdje u originalnom snimku starom bosanskom cirilicom, kao što na ogromnom stećku urezan stoji, za umjetnu uslugu vaših plemenitih zadačah.

^{*}) To je dakle bio takodjer grob kralja Ostoje Krištića ili Krstića?

^{**)} Biti će u kojem drugom časopisu, jer je Danica s godinom 1850 prestala izlaziti.

Nadgrobnica kod Malog Dubrovnika u Čemernu :

ВА НИЕ ОЦА Н СНД Н СВЕТГА ДХА АМНЬ. СЕ
ЛЕЖИ КНЕЗ БАТНУЬ НА СВОМ ЗЕМЛНЩ ПЛЕМЕ-
НИТОМ МНОСТНЮ БЖНОМ Н СЛАВНОГА ГОНДНА
КРАЛА ТВРТКА БОСАНЬСКН НА ВИСОКОМ КНЕЗЬ
СЕ ПОБОЛНХЬ НА ДВОБОКЬМЕ МЕДНК ДОНДЕ СН
БИЛНГЬ ПОСТАВИ ГОСПОДА ВУКАВА СМОИМН
ДОБРНМН ЖНВУМН ВЪРНО СЛУЖАШЕ Н МРТВУМН
ПОСЛАЖН.

- Nota:**
1. Visoko, varošica u istom okružju.
  2. Duboki potok, valjda se je ondi razbolio, i ovo je bližu groba.
  3. Medik — valjda liekar, ili duhovni liekar — svećenik.

5463/60

Z

2390

Ciena 20 kr. sr.

Tiskom Dra L Gaja u Zagrebu

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to
the Library on or before the last date
stamped below.

A fine is incurred by retaining it
beyond the specified time.

Please return promptly.

344 9822
JAN C 1972 H

av 8315.3
stovanje po Bosni.
dener Library

005873388

3 2044 085 846 970